

BEATA SKRZYDLEWSKA – LUBLIN

UREGULOWANIA PRAWNE KOŚCIOŁA RZYMSKOKATOLICKIEGO DOTYCZĄCE OCHRONY ZABYTKÓW

1. Ustawodawstwo Kościoła Powszechnego dotyczące ochrony zabytków

Kościół przez wieki swej działalności pełni nie tylko rolę przewodnika duchowego, ale i wspiera sprzyjające temu rozwojowi narzędzia. Są nimi również wytwory pracy ludzkiej. Te odpowiadające wymaganiom piękna, harmonii, jak zauważa Sobór Watykański II „mają wielkie znaczenie dla Kościoła [...] mogą podnosić wzwyż życie ludzkie, przedstawiane w różnorodnych formach, stosownie do czasów i miejsc”¹.

Samo krystalizowanie się procesu ochrony zabytków miało charakter złożony, gdyż na obecny kształt ustaw wpływały lata poszukiwań jak najlepsze rozwiązania. Zabezpieczenie materialnych świadectw naszej kultury przed dewastacją i stworzenie im dobrych warunków zachowania było sprawą szczególnie ważną. Zmusiło władze kościelne do postawienia sobie pytania, w jaki sposób zorganizować ich ochronę. Skonkretyzowanie tych działań dla Kościoła było szczególnie trudne, gdyż większość z dzieł pozostających w jego rękach zachowało wartość użytkową, jak choćby same świątynie będące od wieków miejscem sprawowania kultu, miejscem, przez które przewijały się i przewijają się nadal całe pokolenia wiernych. Zaistniała konieczność adaptacji ich do nowych warunków, ale adaptacji takiej, która przystosowując obiekt do wymogów współczesnych pozwoliłaby zachować jego niepowtarzalne cechy tak, by nadal były czytelny dokumentem przeszłości i wartości artystycznych².

Tego rodzaju działalność urzeczywistniana była głównie w formie słowa pisanego. Wszystkie wymienione tutaj dokumenty, stawały się drogowska-

¹ Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele współczesnym (Gaudium et spes)*, w: *Dokumenty Nauki Społecznej Kościoła*, red. M. Radwan, cz. 1, Rzym-Lublin 1987, s. 36, 335.

² J. Pasiерб, *Ochrona zabytków sztuki kościelnej*, Warszawa 1995, s. 158-170.

zem zwracającym uwagę na aktualne problemy wymagające szybkiego rozstrzygnięcia. Podawane więc były (i są nadal) do ogólnej wiadomości i obowiązujące w całym Kościele Powszechnym.

Niezmiennie najważniejszym dokumentem pozostaje Kodeks Prawa Kanonicznego, który od czasów jego całościowej kodyfikacji muszą mieć na względzie strony zawierające konkordaty, jak i formułujący statuty wydawane na synodach prowincjalnych, diecezjalnych i plenarnych³.

a) Od starożytności do Soboru Trydenckiego

Już od początków chrześcijaństwa sposób podejścia Kościoła do sztuki był jednym z problemów kluczowych i stanowił część szerszego zagadnienia. Zastanawiano się bowiem nad sposobem podejścia nowej religii do kultury. Już w III i IV w. zarysowały się wyraźnie dwie tendencje. Pierwsza postrzegała kulturę w rozumieniu starożytnych jako *paideia* i widziała w niej narzędzie do krzewienia Ewangelii. Reprezentantem takiego rozumienia był m.in. św. Augustyn (354-430)⁴ i św. Bazyli (331-379)⁵.

Tendencja druga kładła nacisk na przeciwieństwo między kulturą świecką a chrześcijaństwem i reprezentowana była przez Tertuliana (ok. 160-220)⁶ czy Ezebiusza z Cezarei (ok. 263-339)⁷. Poglądy te dały początek trwającym już od pierwszych wieków chrześcijaństwa sporom na temat funkcji i roli obrazów⁸. Z czasem spory teologiczne doprowadziły w obrębie Bizancjum do radykalnego potępienia sztuk przedstawiających. Malowanie świętych

³ J. Bączkiewicz, J. Baron, W. Stawinoga, *Prawo kanoniczne*, t. 1, Opole 1957, s. 91-97.

⁴ B. Altaner, A. Stuiber, *Patrologia*, Warszawa 1990, s. 323-325; E. Gilson, *Historia filozofii chrześcijańskiej w wiekach średnich*, Warszawa 1987, s. 44-45; W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. 1, Warszawa 1988, s. 191-193; A. Eckmann, *Dialog świętego Augustyna ze światem pogańskim w świetle jego korespondencji*, Lublin 1987; tenże, *Symbol Apostolski w pismach świętego Augustyna*, Lublin 1999; M. A. Krąpiec, Z. Zdybicka, *Myśl filozoficzna Augustyna*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 1, Lublin 2000, s. 403-407; J. Misiurek, *Augustyn*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 1, Lublin 2000, s. 401-403.

⁵ Altaner, Stuiber, dz. cyt., s. 395-404; J. Białostocki, *Teoretycy, pisarze i artyści o sztuce od starożytności do 1500*, Warszawa 1985, s. 217; Gilson, dz. cyt., s. 44-45; Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. 1, s. 191-193; E. Sakowicz, *Bazyli Wielki*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 1, Lublin 2000, s. 513-514.

⁶ Altaner, Stuiber, dz. cyt., s. 228-231; Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. 1, s. 193-203; Gilson, dz. cyt., s. 52-54.

⁷ Altaner, Stuiber, dz. cyt., s. 307-315; Gilson, dz. cyt., s. 520.

⁸ Tatarkiewicz, *Historia estetyki*, t. 2, Warszawa 1988, s. 41-42; P. Jaroszyński, *Metafizyka a sztuka*, Warszawa 1996.

obrazów uznano za bałwochwalstwo, co więcej nakazano także niszczenie wcześniej powstałych wizerunków⁹.

Dla przeciwstawienia się tendencjom obrazoburczym zwołano w 787 r. Sobór Nicejski II, na którym zajęto się dogmatycznymi podstawami kultu świętych obrazów. Powołując się na Tradycję Kościoła, oświadczone, że już Ojcowie Kościoła z podziwem oglądali ikony w świątyniach, a gdy sami świątynie budowali, umieszczali w nich ikony, wobec tego „wszystko co jest dawne zasługuje na szacunek”¹⁰. Uznano również, że „przedmiotem kultu nie tylko powinny być wizerunki drogocennego i ożywiającego Krzyża, ale tak samo czcigodne i święte obrazy malowane, ułożone w mozaikę lub innym sposobem wykonane, które z czcią umieszcza się w kościołach, na sprzęcie liturgicznym czy na szatach, na ścianach czy na desce, w domach, przy drogach”¹¹. Dzięki postanowieniom Soboru nicejskiego sztuka inspirowana religią chrześcijańską mogła nie tylko przetrwać, ale i rozwijać się przez następne wieki.

U początków dziejów Kościoła adaptowano budowlę pogańskie do kultu chrześcijańskiego, ratując tym samym zabytki w sposób niezamierzony. Z czasem gdy chrześcijaństwo stało się powszechne, a na potrzeby kultu wzniesiono cały szereg nowych budynków, wprowadzono do powszechnego użytku przedmioty mające rangę dzieł sztuki, pojawił się problem konserwacji zabytków kościelnych.

Pierwsze rozporządzenia o ochronie zabytków promulgowali papieże epoki nowożytnej. Zabraniali oni niszczyć budowli, chroniąc w ten sposób przed wykorzystaniem ich części jako materiały do innych budowli czy na ozdoby do nowopowstałych kościołów. Rozporządzenia te miały na celu nie tylko ochronę bazylik i kościołów, lecz także budowli antycznych, a nawet ich ruin, gdyż doceniano ich walory artystyczne, i posiadano świadomość, że są one materialnym świadectwem minionych epok.

Jednym z pierwszych papieży, dla którego poszanowanie zabytków stanowiło sprawę istotną, był Mikołaj V (1447-1455)¹². Z troską o zabytki dbał o ich konserwację, jeszcze jako kardynał Bolonii wykorzystywał podróże na poszukiwanie rękopisów antycznych dzieł, które z czasem stały się podstawą Biblioteki Watykańskiej¹³.

⁹ Pierwszy edykt przeciwko obrazom ogłosił w 725 r. cesarz Leon III, domagając się usuwania bądź zamalowywania religijnych wizerunków. zob. J. P a s i e r b, *Problematyka sztuki w postanowieniach soborów*, „Znak”, 126 (1964) s. 1461; T a t a r k i e w i c z, *Historia estetyki*, t. 2, s. 41.

¹⁰ *Breviarium fidei. Kodeks doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, oprac. I. Bieda, S. Głowa, Poznań 1988, s. 111; zob. B i a ł o s t o c k i, *Teoretycy*, s. 214.

¹¹ *Breviarium fidei*, s. 520-522; zob. P a s i e r b, *Problematyka sztuki*, s. 1460-1461.

¹² G. Mariani, *La legislazione ecclesiastica in materia d'arte sacra*, Roma 1952, s. 121-122; M. Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego*, t. 2, Warszawa 1989, s. 294-296.

¹³ J. Burckhardt, *Kultura Odrodzenia we Włoszech*, Warszawa 1991, s. 130; B a n a s z a k, dz. cyt., t. 2, s. 295.

Papież Pius II (1458-1464) przejawiał wielkie zainteresowanie starożytnością¹⁴. Według Jakuba Burckhardta był pierwszym, który dokładnie opisał zabytki podmiejskie Rzymu¹⁵. W swojej bulli *Do wszystkich miast* z 28 kwietnia 1462 r. do istniejących w statucie miasta kar dodał, karę ekskomunikacji za niszczenie starożytnych ruin¹⁶. Miejscowych konserwatorów zabytków zobowiązano do inspekcji i otrzymali oni władzę aresztowania osób nie przestrzegających wydanego prawa¹⁷. Ustawa ta dała początek rozporządzeniom, jak Sykstusa IV (1471-1484), który zabraniał ogoławania starożytnych budowli i wykorzystywania obrabowanych elementów do upiększania kościołów¹⁸.

Papież Juliusz II (1503-1513) w bulli z 9 lutego 1513 r. zalecił zachowywanie starych budowli kościelnych¹⁹. Troska papieży epoki nowożytnej, jak Leona X (1513-1521), Pawła III (1534-1549), czy Juliusza III (1550-1555), sprowadza się głównie do opieki nad budowlami starożytnymi²⁰.

Promulgujący pierwsze ustawy dotyczące ochrony zabytków poszukiwali jak najlepszych rozwiązań. Większość z aktów prawnych zachowuje swą aktualność do dnia dzisiejszego, bowiem wypływają z rzetelnej znajomości potrzeb w dziedzinie ochrony dóbr kultury.

b) Od Soboru Trydenckiego do Soboru Watykańskiego II

Wspaniale rozwijająca się sztuka renesansowa miała być odzwierciedleniem świetności Kościoła katolickiego. Niestety już od XV w. wyraźnie widoczna ignorancja w sprawach religijnych, brak odnowy teologicznej, nieskuteczne efekty prac Soboru laterańskiego V (1512-1517) doprowadziły między innymi do wybuchu reformacji a w efekcie do rozłamu w Kościele²¹.

Wśród głównych działaczy reformacji pojawiły się tendencje obrazoburcze. Zwolennicy reformacji opierając się na głoszonych w Wittenberdze kazaniach Andrzeja Karlstadta (1480-1541), usuwali z kościołów relikwie, ołtarze i niszczyli obrazy²². Przed sztuką religijną pojawiło się zagrożenie

¹⁴ B a n a s z a k, dz. cyt., t. 2, s.298-300; J. B u r c k h a r d t, *Kultura i społeczeństwo w renesansowych Włoszech*, Warszawa 1991, s. 181.

¹⁵ B u r c k h a r d t, dz. cyt., s. 124.

¹⁶ P i u s I I, *Cum aliam nostram urbem 28 aprile 1462*, zob., M a r i a n i, dz. cyt., s. 122.

¹⁷ P a s i e r b, *Ochrona zabytków*, s. 18.

¹⁸ Wspomina o tym Janusz Pasierb podając datę 7 kwietnia 1474 r., jako dzień obłożenia ekskomuniką przez Sykstusa IV wszystkich rabujących stare obiekty, zob., P a s i e r b, *Ochrona zabytków*, s. 19.

¹⁹ Tamże.

²⁰ M a r i a n i, dz. cyt., s.121-127; P a s i e r b, *Ochrona zabytków*, s. 18-21; zob. L. von R a n k e, *Dzieje papieżstwa w XVI-XIX wieku*, t. 2, Warszawa 1974, s. 216-314.

²¹ B a n a s z a k, dz. cyt., t. 2, s. 307-328.

²² P a s i e r b, *Problematyka sztuki*, s. 1463; B a n a s z a k, dz. cyt., s. 44.

podobne do tego z VIII w., któremu zapobiegły postanowienia II soboru nicejskiego.

Podobnie jak kiedyś dekryty soboru nicejskiego, tak w tej sytuacji dekryty Soboru Trydenckiego (1545-1563) ocaliły dzieła sztuki dawnej. Dekretem z ostatniej 25 sesji odbytej w dniach 3 i 4 grudnia 1563 r. uzasadniono teologicznie możliwość istnienia i rozwoju sztuki w przyszłości²³. Rację bytu sztuki religijnej uzasadniano następująco: „Wierzę że należy czcić i wyznawać świętych, królujących z Chrystusem [...] których relikwie trzeba czcią otaczać. Uznaję stanowczo iż należy mieć i zachowywać obrazy Chrystusa, Najświętszej Panny Matki Bożej i innych świętych oraz oddawać im należną część i poszanowanie”²⁴.

Postanowienia Soboru Trydenckiego miały wpływ na rozumienie sztuki przez kolejnych kilkaset lat. W XVI i XVII w. rozwijała się wśród duchownych literatura teoretyczna która świadczyła o zainteresowaniu sztuką. Pisma te jednak – choć cenne – nie mają rangi dokumentu prawnego²⁵.

W XVIII w. papieże w dalszym ciągu zajmowali się ochroną i konserwacją pomników kultury. Opiekę nad wszystkimi zabytkami (zakazując jednocześnie wywozu dzieł sztuki kościelnej z terenu państwa kościelnego), roztoczono dopiero za pontyfikatu Piusa VII (1800-1823), przyjętym przez niego oficjalnie 7 kwietnia 1820 r. edyktem sporządzonym przez kardynała Bartolomea Pacca²⁶.

Na uznanie zasługuje również działalność Piusa IX (1846-1878) w dziedzinie ochrony dóbr kultury. Wiele kościołów Rzymu i okolic zawdzięcza mu odnowienie. Za jego pontyfikatu restaurowano również Koloseum, Forum Trajana, prowadzono wykopaliska archeologiczne²⁷.

W celu ochrony starożytności chrześcijańskiej papież Piusa IX powołał 5 stycznia 1852 r. Komisję Archeologii Chrześcijańskiej, która miała patronować badaniom naukowym²⁸. W Konstytucji z dnia 12 października 1869 r. bardzo mocno zaznaczył, iż „podlegają ekskomunice nie tylko ci wszyscy, którzy stali się winnymi alienacji nieruchomości kościelnych, ale i ci wszyscy, którzy bez wiedzy i pozwolenia biskupa sprzedają, zamieniają na inne, lub darują cenne nieruchomości jak: stare księgi i manuskrypty, aparaty i utensylia i inne przedmioty będące w posiadaniu powierzonego ich pieczę kościoła”²⁹.

²³ P a s i e r b, *Problematyka sztuki*, s. 1462-1466; tenże, *Ochrona zabytków*, s. 20.

²⁴ *Breviarium fidei*, s. 645.

²⁵ Kardynał Federico Borromeo (1564-1631), autor rozprawy *De pictura sacra*, był także kolekcjonerem obrazów flamandzkich, zaś jezuita Claude-François Menestrier (1631-1705) był autorem *Les recherches du blason*, zob. J. B i a ł o s t o c k i, *Teoretycy, historiografowie i artyści o sztuce*, Warszawa 1994, s.117-140.

²⁶ M a r i a n i, dz. cyt., s. 126; P a s i e r b, *Ochrona zabytków*, s. 21.

²⁷ Z. Z i e l i Ń s k i, *Papiestwo i papieże dwóch ostatnich wieków*, Warszawa 1983, s. 210.

²⁸ M a r i a n i, dz. cyt., s. 127.

²⁹ Pius IX, *Konstytucja Apostolice Sedis*, zob. M a r i a n i, dz. cyt., s. 129.

Z ważniejszych rozporządzeń wydanych przez najwyższe władze Kościoła na uwagę zasługuje pismo z dnia 10 grudnia 1907 r. wydane przez papieża Piusa X (1903-1914) i skierowane do biskupów włoskich³⁰. Papież przypomina, że skarby sztuki i kultury, jako zabytki gromadzone przez wieki powinny podlegać ochronie: „Nagląca konieczność zabezpieczenia i ustalenia ochrony zbiorów skłoniła Ojca świętego do wezwania biskupów włoskich, aby tej doniosłej sprawie poświęcili baczną uwagę i okazali szczególną troskę [...] te podstawowe wytyczne dla coraz lepszego i doskonalszego pełnienia zaszczytnego obowiązku duchowieństwa, jakim jest piecza nad skarbami historii i sztuki”³¹. Wydaje więc zarządzenie powołania w poszczególnych diecezjach Komisji do Spraw Ochrony Sztuki Kościelnej. Wprowadza do programu studiów teologicznych wykłady archeologii chrześcijańskiej i historii sztuki.

Do początków XX w. Kościół posiadał jedynie częściową kodyfikację prawa kanonicznego. Należy zauważyć, że przy ogromnej liczbie przepisów, problemem było rozeznanie się w tym, które z nich posiadają nadal moc obowiązującą³². Stanowiło to poważne utrudnienie dla działalności Kościoła. Dzieła wielkiej kodyfikacji podjęto się za pontyfikatu papieża Piusa X. Ukończono je jednak już po jego śmierci za pontyfikatu Benedykta XV (1914-1922)³³. Dnia 19 maja 1918 r. nadano moc obowiązującą nowo ułożonemu Kodeksowi Prawa Kanonicznego³⁴.

Analizując kanony Kodeksu dotyczące ochrony dzieł sztuki, łatwo nie zauważyć, że sprawa wymagająca od tak wielu stuleci jednoznacznego rozstrzygnięcia została potraktowana powierzchownie. Koncentrując się na istotnych dla Kościoła problemach, nie ujęto w sposób systematyczny problematyki ochrony zabytków. Przykładem niech będzie to, iż w tak ważnym jak kodeks, dokumencie – mającym przecież wpływ na całą późniejszą działalność legislacyjną Kościoła – nie podaje się wyraźnego określenia treści znaczeniowej pojęcia zabytek. By jednak wskazać, jaki przedmiot powinno otoczyć się troską, sprawę rozstrzygnięto następująco: kodyfikujący prawo podzielili przedmioty cenne na dwie grupy – na takie, które się nimi stały poprzez poświęcenie i konsekrację i tym samym przeznaczone są do kultu

³⁰ Mariani, dz. cyt., s. 127.

³¹ *Okólnik Sekretariatu Stanu z dnia 10 grudnia 1907 roku.*

³² Sztáfrowski, dz. cyt., t. 2, s. 74.

³³ W. Abraham, *Nowy Kodeks prawa kanonicznego*, „Polonia Sacra”, 1 (1918) s. 9-11; Bączkiewicz, dz. cyt., t. 1-4, Opole 1957; Sztáfrowski, dz. cyt., t. 1, s. 74; Pasierb, *Problematyka sztuki*, s. 1479; tenże, *Ochrona zabytków*, s. 22-23; Banaszak, dz. cyt., t. 4, s. 20.

³⁴ *Codex iuris canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV* (dalej: CIC), Roma 1917; E. Przekop, *Kościelna ochrona zabytków i dóbr kultury według Kodeksu Prawa Kanonicznego papieża Jana Pawła II*, ABMK, 54 (1987) s. 30-31.

oraz te sporządzone z kosztownego materiału, odznaczające się walorami artystycznymi i historycznymi³⁵.

Należy jednak zauważyć, że precjoza czy obrazy kultowe umieszczone na widoku publicznym, a wymagające zabezpieczenia bądź interwencji konserwatora mogły być poddane usuwaniu zniszczeń, jeśli otrzymano na to pisemną zgodę ordynariusza. Zapobiegało to pochopnemu powierzaniu cennych przedmiotów ludziom bez należytego przygotowania³⁶. Kwestię zabezpieczenia drogocennych przedmiotów przed ich wywozem bądź sprzedażą przedstawiono jednoznacznie – bez pozwolenia Stolicy Apostolskiej do tego typu działań nie należy przystępować³⁷. Unormowano również prawnie stosowaną już powszechnie od wielu wieków kwestię rejestru majątków. Na administratorów kościołów nałożono więc obowiązek sporządzania w dwóch egzemplarzach spisu majątku ruchomego i nieruchomego z uwzględnieniem w inwentarzu wyceny poszczególnych rzeczy, w tym także kościelnych precjozów³⁸. Od tego czasu wszystkie przedsięwzięcia legislacyjne musiały mieć na względzie przepisy Kodeksu.

Szczególnie zasłużonym dla ochrony zabytków był papież Pius XI (1922-1939). Wydanymi za swojego pontyfikatu rozporządzeniami dokonał znacznego postępu w zakresie ochrony zabytków. Z jego inicjatywy przyjrano się baczniej problemom nurtującym opiekunów kultury artystycznej³⁹. Papież świadomy ogromu chrześcijańskiej spuścizny kulturalnej nagromadzonej przez tyle stuleci zdawał sobie sprawę, że w rękach zarządzających Kościołem spoczywa ogromna odpowiedzialność przechowania tego dziedzictwa, by w jak najlepszym stanie mogło być ono przejęte przez nowe pokolenia. Rzeczą oczywistą było, iż opiekę tę należało powierzyć jednostkom bądź też grupom

³⁵ „Dicuntur sacra, quae consecratione vel benedictione ad divinum cultum destinata sunt; pretiosa, quibus notabilis valor sit, artis vel historiae vel materiae causa”, zob. CIC, kan. 1497, par. 2, s. 392; Mariani, dz. cyt., s. 50; Prekop, dz. cyt., s. 30-31; Pasierb, *Ochrona zabytków*, s. 22.

³⁶ „Imagines pretiosae, idest vetustate, art., aut cultu praestantes, in ecclesiis vel oratoriis publicis fidelium venerationi expositae, si quando reperatione indigeant, nunquam restaurantur sine dato scriptis consensu ab Ordinario: qui, antequam licentiam concedat, prudentes ac peritos viros consultat”, zob. CIC, kan. 1280, s. 334.

³⁷ „Insignes Sanctorum vel Beatorum reliquiae aut imagines quae in aliqua ecclesia magna populi veneratione honorentur, nequeunt valide alienari neque in aliam ecclesiam perpetuo transferri sine Apostolicae Sedis permissu”, zob. CIC, kan. 1281 par. 1, s. 334.

³⁸ „Fiat accuratum ac distinctum inventarium, ab omnibus subscribendum, rerum immobilium, rerum mobilium pretiosarum aliarumve cum descriptione atque aestimatione earundem: vel factum antea inventarium acceptetur, adnotatis rebus quae interim amissae vel acquisitae fuerint; 3. Huius inventarii alterum exemplar conservetur in tabulario administrationis, alterum in archivo Curiae; et in utroque quaelibet immutatio adnotetur quam patrimonium subire contingat” CIC, kan. 1522, par. 2, s. 398-399; Pasierb, *Ochrona zabytków*, s. 22.

³⁹ Pismo okólne z dnia 1września 1924 r., nr 34215.

upęłnomocnionym do takiego działania. W związku z tym została powołana Papieska Komisja Centralna Sztuki Kościelnej⁴⁰.

W 1924 r. Komisja wydała szczegółowe „Rozporządzenia Papieskie w przedmiocie Sztuki Kościelnej”⁴¹. W piśmie tym zgromadzone są postanowienia papieskie dotyczące sztuki⁴². Rozporządzenie jest instrukcją pouczającą o opiece nad zbiorami archiwalnymi, bibliotecznymi i muzealnymi. Rozesłano ją do wszystkich diecezji, m.in. do diecezji polskich. Preambułę rozporządzenia stanowiło *Pismo Sekretariatu Stanu do Biskupów Włoskich*, w którym wyjaśniono okoliczności wydania aktu i powołania Komisji, podając jej ostateczny kształt i określając cele, jakim powinna służyć⁴³. W skład nowo powołanej Komisji wchodził: „prezes, sekretarz oraz grupa członków-radców, zarówno duchownych, jak świeckich, zamieszkałych w Rzymie, wybranych przez Ojca św. spośród ludzi znających się na sztukach pięknych oraz posiadających wiedzę liturgiczną. Komisja ta wybierze spośród siebie Radę kierującą, złożoną z prezesa, sekretarza i kilku specjalistów”⁴⁴. Komisja ta dała początek innym komisjom powoływanym w poszczególnych diecezjach. Komisja Centralna jednak czuwać miała nad tym, by podejmowane uregulowania prawne w diecezjach były zgodne z przepisami prawa kanonicznego i z wydawanymi przez Stolicę Apostolską postanowieniami⁴⁵.

Zakres działalności Komisji był szeroki, do jej obowiązków należało: ułożenie inwentarza dzieł sztuki, zakładanie i urządzanie muzeów diecezjalnych, zatwierdzanie planów nowych budynków, a także restauracja starych, dbanie o podniesienie poziomu wiedzy o dobrach kultury poprzez wykłady, prelekcje i artykuły⁴⁶. Dołączono do tego *Prawidła i wskazówki praktyczne dla Komisji Diecezjalnych, Międzydiecezjalnych lub Krajowych Sztuki Kościelnej*, przypominając tam, że działalność każdej Komisji ma na celu: opiekę i konserwowanie należących do dorobku Kościoła dzieł i przedmiotów sztuki starożytnej i nowożytnej⁴⁷. Przez opiekę rozumiano nie tylko

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ *Rozporządzenie Ojca Św. w sprawie sztuki Świętej*, Watykan 1924; P a s i e r b, *Ochrona zabytków*, s. 22-23.

⁴² P. Gaspari, *Illustrime Domine*, w: *Disposizioni pontifice in materia d'arte sacra*, s. 1-2.

⁴³ P. Gaspari, *Pismo Sekretariatu Stanu do Biskupów Włoskich, zawiadamiające o założeniu w Rzymie Centralnej Komisji opieki nad zabytkami artystycznymi kościołów włoskich*, Watykan 1.X.1924, w: *Rozporządzenie Ojca Św. w sprawie Sztuki Świętej*, s. 3-5.

⁴⁴ Tamże, s. 4.

⁴⁵ „Komisja Papieska nadawać będzie pracom komisji diecezjalnych kierunek, będzie czuwała nad nimi, dodając zachęty, łącząc prace poszczególnych komisji diecezjalnych lub krajowych w jedną całość harmonijną, bacząc i przestrzegając, aby wszystko stosowało się do przepisów prawa kanonicznego i wydawanych, ewentualnie, w tej sprawie postanowień Stolicy Świętej”, pkt 3, s. 4.

⁴⁶ Tamże, s. 5.

⁴⁷ Tamże, s. 6-11.

naprawę zniszczeń, ale przede wszystkim zapobieganie dewastacji obiektów. Zwracano bacznie uwagę na kwalifikacje konserwatorów, zdając sobie sprawę, że dyletantyzm może doprowadzić do niepowetowanych szkód⁴⁸. By opieka była należyta, zalecono sporządzenie inwentarza, podając wzór, według którego miano sporządzić fachowo opracowany rejestr⁴⁹. Rozporządzenie papieskie uznano za cenne źródło informacji w kwestii ochrania mienia. Ustalono, że przy zawieraniu konkordatów ze Stolicą Apostolską rządy zainteresowanych państw będą musiały mieć je na względzie.

c) Sobór Watykański II i rozporządzenia posoborowe

Przełomem w dziejach Kościoła katolickiego stał się Sobór Watykański II. Sobór przygotowywano intensywnie przez cztery lata. Oficjalnie zwołany został *Konstytucją Apostolską Humanae salutis* 25 grudnia 1961 roku⁵⁰. Obrady rozpoczęto od dyskusji nad schematem o liturgii. Rezultatem tych prac jest *Konstytucja o liturgii świętej*⁵¹. Konstytucją tą na nowo wskazano kierunek opieki nad dobrami kultury. Według jej norm opieką tą winni się zająć Ordynariusze będący zwierzchnikami ustanowionej w każdej diecezji Komisji Sztuki Kościelnej, a także poszczególni pasterze diecezji i przełożeni zakonni⁵². W zakres studiów teologicznych i filozoficznych wprowadzono historię sztuki kościelnej, po to by kapłani „umieli szanować i konserwować czcigodne zabytki kościelne”⁵³. Wszyscy więc mają troskliwie czuwać, „aby nie prze-

⁴⁸ „Uprzypomnijmy sobie, jak wielkie, nie do powetowania, szkody poniosła olbrzymia ilość dzieł starożytnych wskutek nieświadomej gorliwości i zarozumiałej nieświadomości stróżów i nieodpowiednich naprawców. Nieraz mniej szkody wyrządzi natura i ząb czasu, aniżeli niedoświadczona, nieumiejętna ręka. Niech raczej fresk zostaje w dalszym ciągu zakrytym pod tynkiem, aniżeli miałby być zniszczony przez źle dokonane odkrobanie; niech raczej stara rzeźba zachowa swoje dawne malowanie lub złocenie, aniżeli miałaby być źle odnowiona”, par. 10, s. 8.

⁴⁹ *Rozporządzenie Ojca Św. w Sprawie sztuki Świętej.*

⁵⁰ *Konstytucja Humanae salutis.*

⁵¹ *Sacrosanctum Concilium „Acta Apostolicae Sedis”* (dalej cyt. AAS), 56 (1964) s. 130-133; tekst polski: *Konstytucja o liturgii świętej, w: Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 1968.

⁵² „O ile to możliwe, oprócz Komisji Liturgicznej, należy w każdej diecezji ustanowić także Komisję Muzeów Kościelnych i Sztuki Kościelnej. Jest rzeczą konieczną, aby te Komisje pracowały wspólnymi siłami, a nierzadko może być wskazane, by złączyły się w jedną Komisję”, zob. *Konstytucja o liturgii świętej*, pkt. 46, s. 52; „Niech ordynariusze diecezji troskliwie czuwają, aby nie przechodziły w ręce obce ani nie niszczyły sprzęty kościelne lub cenne przedmioty, które są ozdobą domu Bożego”, zob., tamże, s. 68.

⁵³ „W czasie studiów filozoficznych i teologicznych klerycy powinni poznać także historię sztuki kościelnej i jej rozwój oraz zdrowe zasady, na których mają się opierać dzieła sztuki kościelnej, aby umieli szanować i konserwować czcigodne zabytki Kościoła oraz dawać odpowiednie rady artystom podczas wykonywania przez nich dzieł sztuki” zob., tamże, pkt. 129, s. 69.

chodziły w ręce obce ani nie niszczyły sprzęty kościelne lub cenne przedmioty, które są ozdobą domu Bożego”⁵⁴.

Sobór Watykański II dokonał ogromnego postępu w legislacyjnej działalności Kościoła, gdyż całe ustawodawstwo posoborowe opiera się aż do obecnych czasów na postanowieniach Konstytucji o liturgii.

Po Soborze Watykańskim II – w związku ze zmianami wprowadzonymi w sprawowaniu liturgii – miały miejsce przypadki lekkomyślnego usuwania z kościołów dawnych przedmiotów kultowych mających rangę dzieł sztuki. Zaistniała więc konieczność sprostowania narosłych w tej kwestii nieporozumień.

Pomni owego zagrożenia przedstawiciele Kongregacji Obrzędów w wydanej 25 maja 1967 r. *Instrukcji o kulcie misterium eucharystycznego* zwracają uwagę na roztropne usuwanie zabytków z użytku⁵⁵. Kongregacja z naciskiem podkreśla, że jeśli skutek reformy liturgicznej zarządzanej przez Vaticanum II niektóre dzieła sztuki zostały wyłączone z kultu, należy je odpowiednio zabezpieczyć, zaś przy restaurowaniu kościołów nie wolno zaprzepaścić żadnego skarbu sztuki sakralnej⁵⁶.

We *Wprowadzeniu Ogólnym do Mszału Rzymskiego* z 1970 r., powołując się na *Instrukcję o liturgii*, troskę o zachowanie dziedzictwa powierzono Ordynariuszom, przypominając im o obowiązku zasięgnięcia opinii Diecezjalnej Komisji Liturgicznej i Komisji Sztuki Kościelnej⁵⁷. Ich zadaniem jest zatroszczenie się „nie tylko o te rzeczy które są bezpośrednio związane ze sprawowaniem czynności świętych, ale mają zadbać o zachowanie dzieł i skarbów sztuki przekazanych przez wieki poprzednie i gdy zachodzi konieczność dostosować je do nowych potrzeb”⁵⁸. Mimo to nadal w imię niewłaściwie pojętej reformy padały ofiarą kolejne dzieła sztuki. W *III Instrukcji wykonawczej do konstytucji o Liturgii* z 5.09. 1970 r. znajduje się następujące upomnienie „Po narodzie z Diecezjalnymi Komisjami do spraw Liturgii i Sztuki Sakralnej oraz – gdy zachodzi potrzeba – z biegłymi, władzą

⁵⁴ Tamże, pkt. 126, s. 67.

⁵⁵ Acta SS. Congregationum, *Instructio de cultu mysterii Eucharistici*, AAS, 56 (1964) s. 554; P r z e k o p, *Kościelna ochrona zabytków i dóbr kultury według Kodeksu Prawa Kanonicznego papieża Jana Pawła II*, s. 32.

⁵⁶ N. 24: „Cavendum est, ne thesauri artis sacrae in aptandis ecclesiis dilapidentur. Si vero, ob instaurationem liturgicam, de iudicio Ordinarii loci, collatis consiliis peritorum et - si casus fert - de concensu eorum ad quos spectat, ii thesauri e locis in quibus nunc sunt removendi censeantur, id cum prudentia fiat, et ita ut etiam in novis locis modo operibus consentaneo et digno disponantur”, „AAS”, 59 (1967) pkt. 24, s. 554.

⁵⁷ „Ci, do których z obowiązku należy troska o to, powinni zasięgnąć rady diecezjalnej Komisji Liturgicznej i Komisji Sztuki Kościelnej. Ordynariusz miejsca powinien korzystać z rady i pomocy Komisji”, zob. *Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego* (Missale Romanum – editio typica – 1970), *Przekład Komisji Episkopatu do spraw Liturgii*, Kraków 1970, s. 87.

⁵⁸ Tamże, rozdz. V., pkt. 254 i 256; *Eucharisticum mysterium*, „AAS”, 59 (1967) s. 554.

państwową, należy zreformować projekty nowych poczynañ (prac) i urzãdzenia przejściowe w ten sposób, ażeby we wszystkich kościołach wprowadzono stałe już wyposażenie, które zachowa stare pomniki – jeżeli takie są – i, na ile to możliwe, przystosowuje do nowych potrzeb”⁵⁹.

Dnia 11 kwietnia 1971 r. został wydany przez Kongregację do Spraw Duchowieństwa *Okólnik Kongregacji do spraw duchowieństwa do przewodniczących konferencji biskupich a dotyczący troski o zachowanie artystycznego i historycznego dziedzictwa Kościoła*⁶⁰. Pismo jest rodzajem przestrogi dla tych, „którzy samą odnowę liturgii wzięli za pretekst do przeprowadzenia niewłaściwych zmian w miejscach świętych, do zniszczenia i rozpraszenia dzieł”⁶¹.

By nie dopuścić do jeszcze większego ich zaprzepaszczenia Kongregacja – której obowiązkiem jest kierowanie sposobem zarządzania artystycznym dziedzictwem Kościoła – przypomina, że odpowiedzialnymi za jego ochronę są biskupi i rektorzy kościołów. Przed podjęciem decyzji w sprawach np. restauracji muszą oni zasięgnąć opinii Komisji do Spraw Sztuki Sakralnej, Komisji do Spraw Liturgii oraz skorzystać z rady rzeczoznawców⁶². Nie należy pomijać również przepisów państwowych odnoszących się do ochrony pomników sztuki⁶³.

Przypomniano również o konieczności sporządzenia inwentarzy budynków sakralnych oraz przedmiotów mających wartość artystyczną i historyczną. Inwentarz taki powinien posiadać szczegółowy opis przedmiotów z wykazaniem ich wartości, z uwzględnieniem wszystkich istotnych zmian⁶⁴. Zdając sobie sprawę z ogromnej wartości niektórych dzieł sztuki mających pozytywny wpływ na kształtowanie charakterów, a przede wszystkim na możliwości wyrabiania kultury odbiorców, przedstawiciele Kongregacji nie zapominają o odbiorcach, którzy powinni mieć dostęp do miejsc o szczególnej randze, dotyczy to głównie zabytkowych kościołów. Jednak dla bezpieczeństwa przedmioty rzemiosła artystycznego, sprzęty drogocenne nie nadające się już do użytku zaleca umieszczać w muzeach diecezjalnych lub międzydiecezjalnych, czyli w miejscu, do którego mieliby dostęp zwiedzający⁶⁵. Tym

⁵⁹ *Liturgicae instaurationes*, „AAS”, 62 (1970) s. 702.

⁶⁰ *Sacra Congregatio pro Clericis. Litterae circulares de cura patrimonii historico-artistici Ecclesiae, ad Praesides conferentiarum Episcopaliū*, AAS, 63 (1971) s. 315-317; zob. Sztarfowski, PPK, t. 4, z. 1, Warszawa 1972, s. 113-119.

⁶¹ *Sacra Congregatio pro Clericis*, s. 315-317.

⁶² Tamże, pkt. 6941, 6945, 6948, 6949, ss. 113-116.

⁶³ Tamże, pkt. 6949, s. 116.

⁶⁴ „Taki inwentarz należy sporządzić w dwóch egzemplarzach, z których jeden pozostanie w kościele, a drugi będzie przechowywany w Kurii diecezjalnej. Byłoby rzeczą użyteczną, gdyby sama Kuria diecezjalna wysłała dodatkowy egzemplarz do Apostolskiej Biblioteki Watykańskiej”, tamże, pkt. 3, s. 316.

⁶⁵ Tamże, pkt 5 i 6, s. 318.

samym wezwano Kongregację Biskupów w różnych krajach do wydania przepisów regulujących sprawę ochrony zabytków.

Od 1983 r. obowiązuje w Kościele katolickim nowy Kodeks Prawa Kanonicznego⁶⁶. W sposób bardziej usystematyzowany porusza się w nim kwestię ochrony dzieł sztuki. Liczne zastrzeżenia, że zagadnieniu temu nie poświęcono odrębnego rozdziału, a sprawę ochrony dóbr kultury omawia się w różnych miejscach nowego kodeksu, włączając ją jakby przy okazji podejmowania innych zagadnień, nie do końca wydają się być uzasadnione⁶⁷. Przy takim scaleniu problematyki doszłoby do konieczności powtarzania tych samych przepisów⁶⁸.

Podobnie jak w kodeksie z 1918 r. nie ma wprost odniesienia do muzeów diecezjalnych, ale przy omawianiu ochrony dóbr kultury wskazuje się pośrednio na funkcje właściwe muzeom. W myśl nowego prawa osobami odpowiedzialnymi za stan obiektów sakralnych są rektorzy kościołów wypełniający swoje obowiązki pod nadzorem biskupów⁶⁹. Biskupi diecezjalni mają także decydujący głos w sprawie alienacji dóbr kościelnych⁷⁰. Do pewnego jednak stopnia, gdyż do dokonania każdej alienacji potrzebna jest zgoda rady do spraw ekonomicznych⁷¹. Jeśli chodzi o rzeczy darowane Kościołowi na podstawie ślubu, a także o rzeczy kosztowne z racji swych wartości artystycznych bądź historycznych do ważności alienacji potrzebne jest zezwolenie Stolicy Apostolskiej⁷². Zarządcy kościołów, nim obejmą nad nimi pieczę: „winni sporządzić dokładny i szczegółowy inwentarz, przez siebie podpisany, rzeczy nieruchomości i ruchomych czy to kosztownych, czy

⁶⁶ Jest on efektem trwających szereg lat działań wielu powołanych w tym celu komisji. Wprowadza szereg innowacji uzasadnionych upływem czasu. Bódczem skłaniającym do takiego działania były głównie przeobrażenia w Kościele zaszłe po Soborze Watykańskim II. Wprowadzony za pontyfikatu papieża Jana Pawła II Kodeks nie jest więc jedynie modyfikacją obowiązującego od 1918 r. podstawowego zbioru praw, zob. *Codex Iuris Canonici. Auctoritate Ioannis Pauli PP. II Promulgatus. Kodeks Prawa Kanonicznego*. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984, (dalej cyt. KPK).

⁶⁷ Tak sprawę tę widzą E. Przekop, J. Nicińska; zob. *Przekop, dz. cyt.*, s. 30; *J. Nicińska, Status prawny muzeum diecezjalnego sztuki religijnej w Lublinie*, Lublin 1990, (mps, Archiwum KUL, sygn. 029).

⁶⁸ *W. Bar, Ochrona dóbr kultury w prawie Kościoła rzymskokatolickiego*, Lublin 2000, (mps).

⁶⁹ KPK, kan 562, s. 257.

⁷⁰ „Jeśli jakiś kościół nie nadaje się już w żaden sposób do sprawowania w nim kultu Bożego i nie ma możliwości odrestaurowania go, może być przeznaczony przez biskupa diecezjalnego do użytku świeckiego, ale nie niewłaściwego” zob. KPK, kan. 1222 par. 1, s. 483.

⁷¹ KPK, kan. 1293 par. 1, s. 507; zob. *Bar, Status prawny*, s. 4-5.

⁷² „Jeśli natomiast chodzi o rzeczy, których wartość przekracza najwyższą sumę, lub chodzi o rzeczy darowane Kościołowi na podstawie ślubu, a także o rzeczy kosztowne z racji artystycznych lub historycznych, do ważności alienacji potrzebne jest ponadto zezwolenie Stolicy Świętej”, zob. kan 1292 par. 2, s. 505.

należących do dóbr kultury, czy też innych, z opisem ich wartości [...] Jeden egzemplarz tego inwentarza powinien być przechowywany w archiwum zarządu, drugi zaś w archiwum Kurii; w obydwu egzemplarzach należy odnotować każdą zmianę, jaka zachodzi w stanie majątkowym”⁷³.

Mają otoczyć troską dobra sakralne, a więc: kościoły, kosztowności, wota sztuki ludowej i dokumenty pobożności⁷⁴. Dla ich ochrony powinni zastosować należyte środki bezpieczeństwa. Cenne obiekty ruchome powinny być przechowywane „w sanktuariach lub w miejscach przyległych i bezpiecznie strzeżone”⁷⁵. „Dla ochrony dóbr sakralnych oraz kosztowności należy okazywać właściwą troskę o konserwację i zastosować odpowiednie środki bezpieczeństwa”⁷⁶. Obiekty zniszczone mogą być poddane restauracji wówczas, gdy administrator otrzyma pisemną zgodę ordynariusza czy też wyższego przełożonego zakonnego⁷⁷. W razie wątpliwości zarówno Ordynariusz, jak i przełożony zakonny powinni zasięgnąć opinii rzeczoznawców⁷⁸. Nowe i szczególnie cenne dla ochrony zabytków są przepisy o archiwach parafialnych i diecezjalnych, według których w każdej diecezji – obok tradycyjnego archiwum – powinno być archiwum historyczne, w których nie tylko gromadzono by dokumenty, ale zadbano by o ich systematyczne katalogowanie, zaś w poszczególnych parafiach przechowywano by stare księgi zgodnie z wymogami prawa partykularnego⁷⁹.

Dokumentem w sposób istotny przyczyniającym się do rozwoju prac nad ochroną dziedzictwa kultury była Konstytucja Apostolska *Pastor Bonus*⁸⁰. Z chwilą wejścia w życie jej przepisów, tj. 1 marca 1989 r. powołano Papieską

⁷³ KPK, kan. 1283, s. 501

⁷⁴ Tamże, kan. 1234. par. 2, s. 501.

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ Tamże, kan. 1220 par. 2, s. 483.

⁷⁷ Tamże, kan. 381 par. 1, s. 181; tamże, kan. 134, par. 1, s. 81.

⁷⁸ Tamże, kan. 1216, s. 481; tamże, kan. 1189, s. 473.

⁷⁹ „Z największą troską należy strzec wszystkich dokumentów dotyczących diecezji lub parafii. W każdej kurii, w miejscu bezpiecznym, należy urządzić archiwum diecezjalne czyli depozyt dokumentów w którym winny być przechowywane dokumenty i pisma dotyczące spraw diecezjalnych – zarówno duchowych, jak i doczesnych – odpowiednio uporządkowane i pilnie strzeżone pod zamknięciem, powinien być sporządzony inwentarz, czyli katalog dokumentów znajdujących się w archiwum, z dołączeniem krótkiego opisu każdej pozycji”, zob. tamże, kan. 486, s. 223; „Biskup diecezji powinien zatroszczyć się także o to, ażeby pilnie były przechowywane akta i dokumenty również archiwów kościelnych, katedralnych, kolegiackich i parafialnych oraz innych znajdujących się na jego terytorium, jak również o to, by sporządzone były w dwóch egzemplarzach inwentarze czyli katalogi. Jeden z nich ma być przechowywany na miejscu w archiwum, drugi zaś w archiwum diecezjalnym; Biskup diecezji winien zatroszczyć się także o utworzenie archiwum historycznego, w którym strzeżono by pilnie dokumenty posiadające walor historyczny, uporządkowane systematycznie”, tamże, kan. 492, par. 1-2, s. 225. „Należy pilnie przechowywać stare księgi parafialne, zgodnie z wymogami prawa partykularnego” tamże, kan. 535, par. 5, s. 245.

⁸⁰ Joannes Paulus pp. II, *Pastor bonus*, AAS, 80 (1988) s. 841-912.

Komisję dla Zachowania Patrimonium Artystycznego i Historycznego Kościoła⁸¹. Komisja ta przekształcona została w 1993 r. na Papieską Komisję ds. Kościelnych Dóbr Kultury⁸². Papież Jan Paweł II w przemówieniach do członków Komisji objaśnił, czym są dobra kultury. Wymienił oprócz malarstwa, rzeźby, architektury, m. in. wytwory środków masowego przekazu⁸³. Jan Paweł II zwraca szczególną uwagę członkom tejże Komisji na zachowywanie zabytków „przez nieustanną pracę, zmierzającą do ich katalogowania, konserwowania, restaurowania”⁸⁴. Ojciec Święty podkreślał tam również wagę parafialnych, regionalnych i diecezjalnych muzeów.

Na podstawie *Regulaminu Generalnego Kurii Rzymskiej* z 30 kwietnia 1999 r. do wyższych urzędników Kurii Rzymskiej zaliczony został sekretarz Papieskiej Komisji ds. Kościelnych Dóbr Kultury⁸⁵.

Papieska Komisja współpracuje z organizacjami międzynarodowymi: z Unią Europejską, Parlamentem Europejskim, Centralnym Instytutem ds. Katalogu i Dokumentacji, Centralnym Instytutem ds. Dokumentacji⁸⁶.

2) Ustawodawstwo Kościoła polskiego

W ustawodawstwie Kościoła polskiego troska o ochronę dziedzictwa kulturowego była widoczna przede wszystkim w dokumentach synodów diecezjalnych. Po Soborze Trydenckim jedynie na niewielu synodach zajmowano się ochroną dziedzictwa kulturowego. Jeśli już, to wspomniano głównie o konieczności przeprowadzenia inwentaryzacji. Ogromna luka w tym względzie istnieje w zakresie ustawodawstwa XIX-wiecznego; zwłaszcza w zaborze rosyjskim, gdzie budownictwo kościelne poddano licznym restrykcjom, zabraniając przeprowadzania remontów budynków kościelnych⁸⁷.

⁸¹ R. Knapieński, *Ewangelizacyjna rola sztuki kościelnej w świetle instrukcji Papieskiej ds. Zachowania Dziedzictwa Artystycznego i Historycznego Kościoła z dnia 15 października 1992 r.*, ABMK, 63 (1994) s. 109-116; Bar, dz. cyt., s. 1-2.

⁸² Przekształcona została listem apostolskim Jana Pawła II, zob. Joannes Paulus pp. II, *Litterae Apostolicae Motu Proprio datae quibus Pontificium Consilium de Cultura et Pontificium Consilium pro Dialogo cum credentibus in unum rediguntur*, „*Inde a Pontificatus Nostri initio*”, AAS, 85 (1993) s. 549-552.

⁸³ Tamże.

⁸⁴ Przesłanie do uczestników II Zgromadzenia Plenarnego Papieskiej Komisji ds. Kościelnych Dóbr Kultury, zob. Jan Paweł II, *Sztuka i kultura w służbie ewangelizacji*, „*L'Ossevatore Romano*”, 1997, nr 12, s. 5; Bar, dz. cyt., s. 2.

⁸⁵ *Regolamento Generale de la Curia Romana*, AAS, 91 (1999) s. 629-687; zob. Joannes Paulus pp. II, *Pastor Bonus*, art. 3, par. 1; A. Viana, *Aprobatio in forma specifica. El Reglamento general de la Curia Romana de 1999*, „*Ius Canonicum*”, 40 (2000) s. 209-228; Bar, dz. cyt., s. 2.

⁸⁶ Bar, dz. cyt., s. 3.

⁸⁷ J. Kłoczowski, *Zarys dziejów Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 1986, s. 235-237; Pruszyński, dz. cyt., s. 59.

Jednak już na początku XX w. coraz częściej pojawiają się rozporządzenia poruszające zagadnienia ochrony zabytków. Po I wojnie światowej ruch synodalny w Polsce przybrał na sile. W wielu statutach w sposób szczegółowy omawiano kwestię ochrony dóbr kultury. Podobnie było po II wojnie światowej. Po Soborze Watykańskim II statuty synodalne są podawane jako opisy sytuacji i jako sugestie pastoralne. Z konieczności omówione zostaną tylko te, które najdobitniej poruszają problematykę ochrony zabytków. Szczegółowiej zajmę się unormowaniami szczegółowymi, które są wskazówką dla formułujących przepisy synodalne.

a) Po Soborze Trydenckim

W Polsce oficjalnie zaakceptowano uchwały Soboru Trydenckiego na Synodzie Prowincjalnym w Piotrkowie w 1577 r. pod przewodnictwem prymasa Jakuba Uchańskiego z udziałem nuncjusza Vincenza Laureo⁸⁸. Momentem zwrotnym w działalności legislacyjnej Kościoła w Polsce, a dotyczącym kwestii ochrony sztuk plastycznych, okazał się być Synod Krakowski zwołany przez biskupa Marcina Szyszkowskiego w 1621 roku⁸⁹. Rezultatem obrad były wydane drukiem statuty. W rozdziale LI „O świętych wizerunkach” zajęto się problematyką sztuki kościelnej⁹⁰. Według zarządzeń, bezpośrednią pieczę nad kościołami i ich wystrojem sprawowali proboszczowie parafii. Opieka ta miała polegać na nadzorze powierzonych im dóbr i zabezpieczeniu ich przed zniszczeniem. Obrazy więc umieszczać należało w takich miejscach, w których nie byłyby narażone na niesprzyjające warunki atmosferyczne, jak np. wilgoć spowodowana deszczem. Miejscem szczególnie nieodpowiednim byłaby dla cennych obiektów bliskość okna. Zalecono chronić je także przed uszkodzeniami mechanicznymi, np. przed nierozważnym przymocowywaniem ich gwoździami⁹¹. Wspomniano także o rekonstrukcji zniszczonych obiektów „Jeśli są jakieś obrazy zniszczone, uszkodzone, zjedzone przez starość, pokryte brudem czy pleśnią winni zatroszczyć się o ich odświeżenie i naprawienie, odnowienie kolorów i przywrócenie do pierwotnego stanu i świetności”⁹². Sprawy przywracania obiektów do ich świetności nie traktowano jednak jako nieodzownej, zalecono więc, gdyby odnowa czy likwidacja zniszczeń okazała się zbyt trudna, by wizerunki stare „spalić, a popiół zebrać w sekretnym

⁸⁸ Banaszak, dz. cyt., t. 3, s. 139.

⁸⁹ *Reformationes Generales ad clerum et populum Dioecesis Cracoviensis pertinentes ab Illustrissimo et Reverendissimo Domino D. Martino Szyszkowski [...] episcopo Cracoviensi [...] in Synodo Dioecesano sanictae et promulgatae A. D. MDCXXI, Cracoviae 1621, s. 152-155.*

⁹⁰ *Reformationes Generales ad clerum et populum Dioecesis Cracoviensis, s. 152-154.*

⁹¹ Tamże, s. 154; zob., Pasierb, *Ochrona zabytków*, s. 20-21.

⁹² *Reformationes Generales ad clerum et populum Dioecesis Cracoviensis, s. 20-21; Pasierb, Ochrona zabytków, s. 21.*

i godnym poszanowaniu miejscu”⁹³. Niestety, ten punkt uchwały dał pretekst do niszczenia uszkodzonych obrazów⁹⁴.

Należy pamiętać, że cały XVII w. upływał pod znakiem przyswajania reformy trydenckiej. Do wprowadzenia zmian, które nastąpiły w latach 1545-1564, dostosowywano stopniowo diecezje polskie. Uwzględniając przepisy soborowe, potraktowano z powagą sprawę ochrony dóbr kultury. Na synodzie zwołanym przez biskupa Marcina Szyszkowskiego musiano jednak podporządkować wymogom doktrynalnym sposób, przedstawiania świętych wizerunków. Wyliczono w dziesięciu punktach obrazy, których forma przedstawienia budziła zgorszenie, tematy sprzeczne były z Pismem Świętym, tradycją i tym samym mogły stać się przyczyną wprowadzenia ludzi prostych na drogę błędów dogmatycznych⁹⁵. Do tego typu przedstawień ikonograficznych zaliczono jako niewłaściwe m. in. przedstawienie niczym nie okrytych Adama i Ewy czy Marii Magdaleny⁹⁶. Jest więc faktem, że taki sposób rozwiązania problemu doprowadził do zniszczenia bezcennych dzieł. Poprzez pryzmat tych punktów Władysław Tomkiewicz ocenia ten dokument w całości jako negatywny. Nieśluszenie, bowiem dokument ten jako pierwszy w Polsce daje konstruktywne wskazania względem ochrony zabytków.

Tradycja postanowień synodu żyła przez cały okres baroku. Efektem prac synodalnych były – jak podczas Synodu Diecezji Poznańskiej w 1642 r. – nakazy o prowadzeniu inwentarza rzeczy kościelnych i o opiece nad archiwami⁹⁷. Podobnie o prowadzeniu inwentarza i przechowywaniu go w archiwach kościelnych wspomniano na Synodzie Diecezji Poznańskiej w 1720 r. Wcześniej jednak, nie wnikając specjalnie w istotę sprawy, w statutach synodu diecezji wileńskiej, a konkretnie w rozdziale 11 wspomniano o przechowywaniu rzeczy kościelnych, ruchomych i nieruchomych⁹⁸.

Pomimo wielowiekowej działalności legislacyjnej prawo kościelne jeszcze w początkach XX w. nadal nie było opracowane systematycznie i nie zostało ujęte w kodeks. Fakt ten narażał wiele problemów zarządzającym diecezjami. Niejednokrotnie znajdowano luki prawne, napotymano na przestarzałe przepisy w żaden sposób nie przystające do czasów współczesnych ani nie uwzględniające miejscowych warunków. Problem ten był uciążliwy również dla duszpasterzy diecezji płockiej. W tej sytuacji Biskup Apolinary

⁹³ *Reformationes Generales ad clerum et populum Dioecesis Cracoviensis*, s. 20-21.

⁹⁴ W. Tomkiewicz, *Uchwała Synodu krakowskiego z 1621 r. o malarstwie sakralnym*. „Sztuka i krytyka”, 1957, nr 2 (30) s. 178-181; Białoostocki, *Teoretycy*, s. 432.

⁹⁵ *Reformationes Generales ad clerum et populum Dioecesis Cracoviensis*, s. 53.

⁹⁶ Tamże.

⁹⁷ *Statuta dioecisana Ecclesie Poznan(iensis)*, w: *Synody Diecezji Poznaskiej ich statuty*, J. Sawicki, Poznań 1952.

⁹⁸ (11) *De bonis ecclesiasticis mobilibus et immobilibus Conservandis*. Tu włączono dekret Soboru Trydenckiego sesji XXII „Si quem clericorum”, *Synody diecezji wileńskiej i ich statuty*, w: J. Sawicki, *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, Warszawa 1948, s. 43.

Wnukowski (1904-1908), analizując krytycznie wcześniejsze przepisy partykularne, podjął się systematycznego ich opracowania. Efektem tej pracy były wydane w 1906 r. *Leges dioecesanæ*⁹⁹. Jeden z rozdziałów poświęcono opiece nad „pomnikami przeszłości i zabytkami historii, sztuki i oświaty, które oprócz religijnej, bądź pamiątkową, bądź dziejową lub artystyczną wartością się odznaczają”¹⁰⁰. Ustalono, że najwyższą instancją, do której przed podjęciem ważnych decyzji lub w razie wątpliwości rządcy kościołów powinni się zwrócić, był komitet diecezjalny. W skład tego komitetu wchodził: diecezjalny architekt, dwaj kapłani i dodatkowo wybrani podczas obrad konferencji dekanalnych księża – reprezentanci każdego z dekanatów¹⁰¹. Zadaniem komitetu było wizytowanie wszystkich kościołów, zorientowanie się w ilości znajdujących się w nich cennych przedmiotów celem sporządzenia ich fotografii i opisów¹⁰². Komitet powołany został również do wydawania orzeczeń lub opinii w sprawach zakupu sprzętów liturgicznych, przy budowie i restauracji kościołów jak i cennych ruchomości¹⁰³. Głos członków komitetu był na tyle znaczący, iż bez jego zgody na żadne większe przedsięwzięcia konsystorz nie mógł wyrazić pozwolenia¹⁰⁴. Ustosunkowano się zdecydowanie negatywnie do przenoszenia własności na inne osoby. Przypomniano więc, że: „sprzedawać starych sprzętów kościelnych zabrania się”¹⁰⁵. Wszystkie zebrane w *Leges dioecesanæ* zarządzenia dotyczące omawianej problematyki tak uzasadniono w ostatnim zdaniu rozdziału: „Nie dajmy powodu do wypominania Duchowieństwu, że nie dba o zabytki dawnej kultury, o estetykę, a nawet o przepisy liturgiczne”¹⁰⁶.

Zagadnieniem wymagającym rozstrzygnięcia stało się zabezpieczenie przed zniszczeniem i alienacją przedmiotów nie mających już praktycznego zastosowania, a cennych ze względów historycznych bądź estetycznych.

⁹⁹ *Leges dioecesanæ Anno Domini 1906 latae*, Płock 1909.

¹⁰⁰ Tamże, s. 15.

¹⁰¹ „Postanowiliśmy utworzyć komitet, z architekta diecezjalnego i dwóch przez nas wybranych kapłanów [...]; Ze swej strony Szanowne Duchowieństwo na konferencjach dekanalnych wybierze swego przedstawiciela, jednego na każdy dekanat, który wspólnie z komitetem diecezjalnym nad osiągnięciem zadań komitetu w swoim dekanacie pracował będzie”, tamże, s. 14.

¹⁰² „Odwiedzić w letnich miesiącach w razie możliwości wszystkie po kolei kościoły i spisać oraz opisać i odfotografować wszystkie w nich znajdujące się zabytki sztuki”, tamże, pkt 1, s. 14.

¹⁰³ „Udzielać opinii przy budowie i restauracji kościołów i sprzętów kościelnych; udzielać porady przy kupnie i restauracji ołtarzy, sprzętów, naczyń i szat kościelnych”, Tamże, pkt 2 i 3, s. 14.

¹⁰⁴ Powołano się tutaj na Okólnik Ordynariatu Stanu, nr 1950, z 1888 r.: „Porada komitetu diecezjalnego jest tak obowiązująca iż bez zaświadczenia, że była zasięgnięta konsystorz diecezjalny nie może dać swojego na roboty zezwolenia”, tamże, s. 14-15.

¹⁰⁵ Tamże, s. 15.

¹⁰⁶ Tamże.

Wobec tak poważnego problemu stanęli rządcy diecezji płockiej. Władza diecezjalna wydała w 1912 r. *Rozporządzenie* skierowane do duszpasterzy diecezji¹⁰⁷. Formułujący dokument mieli na uwadze konstytucję *Apostolicae Sedis* wydaną przez papieża Piusa IX oraz skodyfikowane przez Apolinarego Wnukowskiego prawo, zawarte w *Leges Dioecesanæ*¹⁰⁸. Zalecono proboszczom i rektorom kościołów poddanie lustracji rzeczy nieużywanych i polecono przekazanie ich Muzeum Diecezjalnemu¹⁰⁹. By rozwiązać niejasności w tym względzie, sklasyfikowano przedmioty na grupy, wyliczając konkretne rzeczy, które mogły być przejęte drogą darowizny przez Muzeum Diecezjalne. Zaliczono do nich:

„1. Kielichy, monstrancje, puszki, będące w takim stanie, że nie nadają się ani do użytku.

2. Stare zniszczone lub podarte ornaty, kapy, suły, bursy, sukienki na puszki, chorągwie lub proporce nie kwalifikujące się do restauracji, lub też nie odpowiadające wymaganiom liturgicznym.

3. Różne stare figury lub obrazy drewniane ulokowane po większej części na poddaszach kościelnych lub za organami.

4. Mszały, brewiarze, antyfonarze, graduaty itp. księgi, pisane na pergaminach lub papierze.

5. Wszelkie pasy, już słuckie, już to inne, których nie wolno używać.

6. Dawne dokumenty, zawierające nadania lub przywileje, udzielone przez Stolicę Apostolską, królów lub książąt polskich.

7. Kroniki kościelne, stare pieczęcie, klucze, fotele, taborety itp. przedmioty archeologiczne, niezdatne do użytku”¹¹⁰.

Coraz wyraźniej pojawiają się dyspozycje o umieszczaniu wycofanych z kultu przedmiotów w lamusach, a jeszcze lepiej muzeach przykościelnych. Kwestię tę starają się rozstrzygnąć uczestnicy polskich synodów diecezjalnych.

W *Aktach Synodu Diecezji Przemyskiej* z 1908 r., zagadnieniu ochrony dóbr kultury poświęcono osobny rozdział¹¹¹. Na rządców kościołów nałożono obowiązek czuwania nad ich restauracją, a także nad budową nowych świątyń. Kopie planów i szkiców tych prac powinni byli złożyć w muzeum diecezjalnym¹¹².

W dniu 10 lutego 1925 r. pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską zawarty został Konkordat. Unormował on stosunki między władzą

¹⁰⁷ *Rozporządzenie władzy diecezjalnej*, MPP, 7 (1912) nr 3, s. 102-103.

¹⁰⁸ Tamże, s. 102.

¹⁰⁹ Tamże.

¹¹⁰ Tamże, s. 102-103.

¹¹¹ *Akta i Statuta Kongregacji Synodalnej czyli Synodu Diecezjalnego dwudziestego odbytego w Przemysku po przewodnictwem Józefa Pelczara, biskupa przemyskiego, Titulus IV, De cultu divino*, Przemysł 1908.

¹¹² Tamże, pkt. 277, s.

kościelną i świecką, uwzględniono także zagadnienia ochrony dóbr kultury¹¹³. Postanowienia konkordatowe – w tym artykuł 14 dotyczący ochrony zabytków – oparte były na przepisach Kodeksu Prawa Kanonicznego i musiały mieć także na uwadze przepisy państwowe¹¹⁴. Główna odpowiedzialność za właściwy sposób zabezpieczania cennych przedmiotów spoczęła na biskupach poszczególnych diecezji¹¹⁵. Do ich obowiązków należało mianowanie w każdej diecezji, w porozumieniu z odpowiednim ministrem, „Komisji mieszanej do opieki nad zabytkami kościelnymi”¹¹⁶. Przewodniczącym Komisji miał być Ordynariusz danej diecezji i czterech członków, wśród nich państwowy konserwator zabytków sztuki i kultury lub inny przedstawiciel Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Komisja miała chronić „dzieła sztuki, dokumenty archiwalne i rękopisy posiadające wartość historyczną lub artystyczną”¹¹⁷.

Po zawarciu Konkordatu zaczyna się żywsze zainteresowanie sprawami dóbr kultury na synodach prowincjalnych. W okresie międzywojennym odbyto kilkanaście synodów i na wielu z nich żywo interesowano się zachowaniem cennych pamiątek przeszłości.

W Statutach Synodu odbytego w Kielcach w 1927 r. kilka punktów poświęcono ochronie dóbr należących do kościoła¹¹⁸. Osobami sprawującymi bezpośrednią pieczę nad obiektami mającymi wartość historyczną i kulturową byli proboszczowie poszczególnych parafii. Powinni oni troszczyć się w swym kościele o czystość, porządek i piękno. Przynajmniej dwa razy w roku powinni przeprowadzić oględziny kościoła, by zapobiec jego zniszczeniu¹¹⁹. Ich obo-

¹¹³ Konkordat zawarty pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r., Lwów 1925; S. Ł u k o m s k i, *Konkordat zawarty dnia 10 lutego 1925 roku pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską*, Łomża 1934, zob. P a s i e r b, *Ochrona zabytków*, s. 23.

¹¹⁴ CIC, kan. 1170, 1187, 1305; *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 19 grudnia 1925 r. w sprawie komisji mieszanych dla ochrony zabytków sztuki i kultury, znajdujących się w kościołach i lokalach kościelnych, Konkordat zawarty pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r.*, DZ. U. R. P. poz. 33 z 1926 r.; zob. *Konkordat zawarty pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r.*, art 14.

¹¹⁵ Tamże.

¹¹⁶ „Biskup zamianuje w każdej diecezji w porozumieniu z kompetentnym ministrem komisję, celem obrony zabytków sztuki, starożytności i dokumentów w kościołach i archiwach kościelnych i będzie czuwał, by budowa i restauracja kościołów odbywała się zgodnie z technicznymi i artystycznymi przepisami ustaw”, *Konkordat zawarty pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925r.*, art 14. zob. P a s i e r b, *Ochrona zabytków*, s. 23.

¹¹⁷ *Konkordat zawarty pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r.* art 14; *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych; Konkordat zawarty, 1925 r.*, par. 1, s. 1.

¹¹⁸ *Synodus Dioecesisana Kielcensis 1927*, Kielce 1927.

¹¹⁹ *Synodus Dioecesisana Kielcensis 1927*, n. 203, s. 153.

wiązkiem było zabezpieczenie budynków kościelnych przed pożarem i troska o konserwację i odnowienie aparatów kościelnych¹²⁰.

Co do odnowy obrazów proboszcz kościoła miał obowiązek współpracować z Diecezjalną Komisją Artystyczno-Architektoniczną¹²¹. Bez jej zgody nie wolno było wznosić kościołów ani przeprowadzać renowacji budynków, Komisja musiała mieć na względzie przepisy Konkordatu¹²².

Szczególne znaczenie dla ochrony dziedzictwa kulturowego mają uchwały Synodu odbytego w Wilnie w 1931 r. Synod Wileński ustanowił Muzeum Diecezjalne i wydał *Instrukcję o konserwacji zabytków sztuki, kultury i historii będących w posiadaniu Kościoła na terenie Archidiecezji*¹²³. Opiekę i nadzór nad zabytkami sztuki, kultury i historii będących własnością Kościoła wileńskiego powierzono Komisji Mieszanej Konserwatorskiej podzielonej, w zależności od sprawowanych przez nią obowiązków, na grupę architektoniczną i artystyczno-historyczną¹²⁴. Komisja Mieszana Konserwatorska składała się z przewodniczącego – osobno mianowanego przez Ordynariusza – i z czterech mianowanych przez niego członków, wśród których znajdował się Konserwator państwowych zabytków sztuki i kultury¹²⁵. Zadaniem Komisji było otoczenie opieką: „dzieł sztuki, dokumentów archiwalnych i rękopisów posiadających wartość historyczną lub artystyczną, jak również [...] gmachów kościelnych będących własnością kościoła a zaliczonych do zabytkowych [...]”¹²⁶. Restauracja zabytkowych obiektów uzależniona była również od decyzji członków Komisji Mieszanej¹²⁷. Miała ona współdziałać również przy tworzeniu Muzeum Archidiecezjalnego¹²⁸. Spod wpływu Komisji wyjąto jednak: „Dokumenty, mające [...] charakter tajny, np. tajne archiwum arcybiskupie, oraz przedmioty specjalnego kultu, jak cudowne obrazy, relikwiarze,

¹²⁰ Tamże, n. 254, s. 171.

¹²¹ Bez wiedzy Komisji nie należy „upiększać kościołów przez malowanie, jak również odnawianie artystycznych obrazów”, zob. tamże, pkt. 197, s. 151.

¹²² Tamże, n. 196-97, s. 151; „Wszelka budowa, przemiana lub restauracja kościołów i kaplic będzie dokonywana zgodnie z technicznymi i artystycznymi przepisami ustaw, dotyczących budowy i konserwacji zabytków”, tamże, art. XIV, s. 153.

¹²³ *Instrukcja o konserwacji zabytków sztuki, kultury i historii będących w posiadaniu Kościoła na terenie Archidiecezji*, w: *Synodus Archidiocæsana Vilnensis ab Exellentissimo illustrissimo ac reverendissimo Domino Domino Romualdo Jałbrzykowski S. Th. M. anno Domini MCMXXXI diebus 9, 10 et 11 mensis Iulii in Basilica Metropolitana Vilnensi S. S. Stanisłai Em. et Vladislai RC. Celebrata*, Wilno 1932, s. 381-392.

¹²⁴ Komisja ta powoływana była zgodnie z prawem kanonicznym i na zasadzie art. XIV Konkordatu w myśl porozumienia się Ordynariusza z Min. W. R. i O. P., zob. *Instrukcja o konserwacji zabytków sztuki*, par. 1-2, s. 381.

¹²⁵ Tamże, par. 3, s. 382.

¹²⁶ Tamże, par. 2, s. 381.

¹²⁷ Tamże, par. 29, s. 385.

¹²⁸ Tamże, par. 13, s. 382.

podobnie przedmioty, przechowywane po Świętych Pańskich lub zmarłych w opinii świętości osobach [...]”¹²⁹.

Organami Komisji Mieszanej Konserwatorskiej posiadającymi moc prawną i ustanowionymi przez Ordynariusza były Komisje Konserwatorskie Dekanalne w składzie: jeden z księży parafialnych powołany na tę funkcję przez duchowieństwo kondekanalne i minimum czterech członków mających specjalistyczne przygotowanie w zakresie ochrony dóbr kultury¹³⁰.

Zakres pełnomocnictw i uprawnień Komisji Dekanalnych jako organów prawomocnych Komisji Konserwatorskiej był szeroki. Do obowiązków należało: staranie o zachowanie przedmiotów w należyтым stanie, a w razie konieczności zadbanie w stosownym czasie o ich restaurację, sporządzanie spisu przedmiotów o dużej wartości artystyczno-historycznej znajdujących się na terenie dekanatu, spisanie historii kościoła, odnalezienie aktów erekcji kościołów dekanalnych, oraz zestawienie danych zebranych na podstawie dokumentów historycznych. Zalecano sporządzenie fotografii cennych obrazów, naczyń kościelnych i zabezpieczanie ich przed zniszczeniem, m.in. poprzez przechowywanie w godnym miejscu „wszelkich fragmentów tak materyj, dokumentów, rzeczy metalowych jak i innych [...]”¹³¹. Komisja Dekanalna miała obowiązek współdziałać z Komisją Mieszaną Konserwatorską w tworzeniu Muzeum Archidiecezjalnego¹³². Członkowie Rady Kościelnej natomiast, mieli obowiązek sporządzić spis inwentarzowy majątności kościelnej w dwóch egzemplarzach¹³³.

Kolejnym zespołem czuwającym nad ochroną dóbr kultury była Rada Kościelna¹³⁴. W jej skład wchodziło – w zależności od liczebności parafii – od czterech do dwunastu osób, którym przewodniczył proboszcz, bądź rektor kościoła¹³⁵. Rada Kościelna miała utrzymać w jak najlepszym stanie budynki kościelne i roztoczyć opiekę nad cmentarzem, a także nadzorować ich restaurację i konserwację¹³⁶.

Jeden z rozdziałów w statutów poświęcono „Uwagom w sprawie konserwacji zabytków i zdobienia świątyń”¹³⁷. Podkreślono znaczenie konserwacji, czyli zabezpieczenia obiektu przed zniszczeniami¹³⁸. Dla zobrazowania tego zagadnienia podano szereg przykładów będących jednocześnie wskazów-

¹²⁹ Tamże, par. 2, s. 382.

¹³⁰ Tamże, par. 15, s. 383.

¹³¹ Tamże, par. 18, s. 383.

¹³² Tamże, par. 13, s. 382.

¹³³ Tamże, par. 10, s. 391.

¹³⁴ Radę Kościelną powoływano zgodnie z przepisami Prawa Kanonicznego (kan. 1183-1184) przy każdym kościele parafialnym i filialnym, zob. tamże, par. 7, s. 390.

¹³⁵ Tamże.

¹³⁶ Tamże, par. 11, s. 391.

¹³⁷ Tamże, pkt. IV, s. 385-388.

¹³⁸ Tamże, par. 31, s. 385.

kami, np.: „Obrazy, wiszące na zawilgoconych ścianach, należy zdjąć i powiesić ponownie po osuszeniu ściany. Jeśli w ołtarzu znajduje się cenny obraz, należy ograniczyć w jego pobliżu liczbę świec, ponieważ kopeć wpływa szkodliwie na koloryt obrazów”¹³⁹. „Paramenty kościelne należy przechowywać w zamykanych szafach suchych i zabezpieczonych od moli. Tkaniny (ornaty, kapy) powinny być powieszane lub złożone w ten sposób, by materie były jak najmniej pozginane, a fałdy nie były przyciśnięte”¹⁴⁰. Jeśli jednak zaistniała potrzeba rewaloryzacji to powinna ona być niezwłocznie wykonana.

W 1936 r. w Częstochowie odbył się Pierwszy Synod Plenarny na którym postanowiono, że „odnawianie, przerabianie i usuwanie przedmiotów należących do wewnętrznego urządzenia kościoła lub kaplicy, a mających wartość historyczną lub artystyczną, jak ołtarze i obrazy zabytkowe, figury, pomniki, ambony itp. uzależnia się od pozwolenia biskupa”¹⁴¹.

Podczas II wojny światowej przepadły bezpowrotnie zabytki o ogromnym znaczeniu kulturowym. Najtrudniejsze do obliczenia były straty w zabytkach ruchomych, bowiem nie we wszystkich diecezjach przed drugą wojną światową przeprowadzono inwentaryzację. Tam, gdzie ta inwentaryzacja została przeprowadzona, nie zawsze dokumentacja przetrwała wojnę, zaś niekompletna dokumentacja nie pozwoliła na pełne określenie strat. Zmieniła się również sytuacja polityczna, która stała się bardzo niekorzystna dla Kościoła katolickiego w Polsce. Mimo to na synodach diecezjalnych próbowano nadal wprowadzać przepisy, które zapobiegłyby niszczeniu spuścizny kulturalnej. Jedną z takich diecezji była Diecezja Kielecka.

W 1959 r. weszły w życie posynodalne zarządzenia Biskupa Kieleckiego Czesława Kaczmarka, będące efektem prac Drugiego Synodu Diecezji Kieleckiej¹⁴². Sprawom ochrony zabytków i własności kościelnej poświęcono tam wiele miejsca. Według rozporządzeń opieka nad dobrami kościelnymi i beneficjalnymi spoczęła na proboszczach i rektorach. Podstawowym ich obowiązkiem było uregulowanie stanu prawnego zarządzanej własności kościelnej¹⁴³. Zarządzali oni majątkiem kościelnym, w skład którego wchodzić miały: kościoły i kaplice wraz z całkowitym urządzeniem, cmentarze, plebanie, domy wikariuszy i służby kościelnej [...]”¹⁴⁴. Powinni byli również przepro-

¹³⁹ Tamże, par. 41, s. 387.

¹⁴⁰ Tamże, par. 43, s. 387.

¹⁴¹ *O majątkowych sprawach Kościelnych*, w: *Uchwały Pierwszego Polskiego Synodu Plenarnego odbytego w Częstochowie roku Pańskiego 1936, pod przewodnictwem Franciszka ś. K. RZ. Kard. Marmaggiiego legata apostolskiego Piusa XI Papieża*, r. XIV, uchwała 138-139, 142-143.

¹⁴² *Drugi Synod Diecezji Kieleckiej i posynodalne zarządzenia Biskupa Kieleckiego* Kielce 1984.

¹⁴³ *Drugi Synod Diecezji Kieleckiej*, rdz. IX, pkt 2, s. 79.

¹⁴⁴ Tamże, pkt. 250, par. 1.

wadzać inwentaryzację zbytków zarówno ruchomych jak i nieruchomości¹⁴⁵. W ważniejszych problemach konserwatorskich powinni korzystać z rad Wydziału Artystyczno-Budowlanego Kurii Diecezjalnej oraz Diecezjalnej Komisji Artystyczno-Budowlanej powołanych przez biskupa¹⁴⁶. Opiekunowie majątku kościelnego podlegali ścisłej kontroli Ordynariusza, bez zgody którego nie powinni byli „przeprowadzać żadnej przebudowy w kościele, kaplicach i większych zmian w plebani czy innych budynkach beneficjalnych”¹⁴⁷.

W ważniejszych kwestiach proboszczowie i rektorzy podlegali kontroli Ordynariusza i w razie wątpliwości powinni korzystać z fachowych rad powołanego przez biskupa Wydziału Artystyczno-Budowlanego Kurii Diecezjalnej oraz Diecezjalnej Komisji Artystyczno-Budowlanej, działających na mocy Prawa Kanonicznego, jak i stosujących się do przepisów państwowych¹⁴⁸. Konsekwencją rozporządzeń synodalnych były wydawane przez kolejne lata zarządzenia, w których powoływano się na odbyty w 1959 r. synod i Kodeks Prawa Kanonicznego¹⁴⁹.

Jednym z ostatnich diecezjalnych synodów polskich zwołanych jeszcze przed Soborem Watykańskim II był Synod Diecezji Chełmińskiej¹⁵⁰. Część siódma statutów *O doczesnych dobrach kościelnych* poświęcona została w całości sposobom zabezpieczania dóbr kultury przed zniszczeniem¹⁵¹. Obowiązek opieki nad zabytkami spoczywa: na biskupie ordynariuszu, na Diecezjalnej Komisji Sztuki Kościelnej, na Diecezjalnej Radzie Administracyjnej i na Radzie Parafialnej¹⁵². Najwięcej obowiązków przypadało jednak Radzie Parafialnej, gdyż jej członkowie wraz z rządcą parafii zajmować się mieli m.in. odbudową obiektów¹⁵³. Zalecono sporządzenie inwentarzy nieruchomości i ruchomego majątku, z zamieszczonym krótkim opisem, datą powstania i ewentualnie z wartością szacunkową¹⁵⁴.

¹⁴⁵ Podano co wchodzić ma w skład nieruchomości: „kościół, kaplice, cmentarze, pomniki, rzeźby”, a także co wchodzi w skład obiektów ruchomych: obrazy, witraże, tkaniny, szaty kościelne, wyroby złotnicze, relikwiarze, rękopisy i starodruki”, zob. tamże, par. 3, s. 85.

¹⁴⁶ Zob. CIC, kan. 1164;

¹⁴⁷ *Drugi Synod Diecezji Kieleckiej*, pkt. 253, par. 1.

¹⁴⁸ CIC, kan 1164; Dz. U. R. P. poz. 265, art. 5 z 1928 r.; *Drugi Synod Diecezji Kieleckiej*, par. 2, s. 86.

¹⁴⁹ Zarządzenie w sprawie budowy, remontów oraz prac inwestycyjnych i konserwatorskich w obiektach kościelnych, s. 126-128.

¹⁵⁰ *Statuty Synodu Diecezjalnego Chełmińskiego odbytego w dniach 7, 8 i 9 lipca 1959 roku w Pelplinie przez Jego Ekscelencję Najprzewielebniejszego Księdza Biskupa Ordynariusza Kazimierza Józefa Kowalskiego*, „Orędownik Diecezji Chełmińskiej”, 9-10 (1959).

¹⁵¹ *Statuty Synodu Diecezjalnego Chełmińskiego 1959*, s. 97-105.

¹⁵² Tamże, statut 192-193, s. 97; tamże, statut 206, s. 103.

¹⁵³ Tamże, statut 207, par. 1 s. 103.

¹⁵⁴ Tamże, statut 202 par. 1, pkt 1, s. 99.

Ostatnim przed Soborem Watykańskim II ważnym krokiem było powołanie w 1961 r. przez Konferencję Episkopatu Polski Ogólnopolskiej Komisji do Spraw Sztuki Sakralnej, w skład której weszli najwybitniejsi specjaliści z zakresu zabytkoznawstwa.

c) Od Soboru Watykańskiego II do czasów współczesnych

Od wejścia w życie postanowień Soboru Watykańskiego II w Polsce odbyły się 23 synody diecezjalne i w dokumentach wszystkich znajdują się uwagi dotyczące ochrony zabytków¹⁵⁵. Problematyką dotyczącą ochrony zabytków zajmowano się także podczas posiedzeń Komisji Episkopatu Polski, efektem których były unormowania szczegółowe skierowane do wszystkich polskich diecezji.

Pierwszym po Soborze Watykańskim II unormowaniem szczegółowym była *Instrukcja Episkopatu Polski o ochronie zabytków i kierunkach rozwoju sztuki kościelnej* z 16 kwietnia 1966 roku¹⁵⁶. Opiekę nad zabytkami sztuki kościelnej powierzono administratorom kościołów, zaznaczając że „nie są oni właścicielami, lecz tylko stróżami i opiekunami dzieł sztuki sakralnej znajdującymi się w obiektach powierzonych ich pieczy”¹⁵⁷. Chcąc zapobiec alienacji zabroniono administratorom kościołów cokolwiek sprzedawać, darowywać lub zabierać na inną placówkę¹⁵⁸. Ich zadaniem było: zabezpieczenie obiektów przed zniszczeniem i kradzieżą, przeniesienie do muzeum diecezjalnego obiektów wycofanych z kultu, współpraca z wojewódzkim konserwatorem i z diecezjalną komisją sztuki kościelnej której administrator miał obowiązek przedstawiać projekty przebudowy, rozbudowy, adaptacji i konserwacji¹⁵⁹.

Kolejnym rozporządzeniem szczegółowym wydanym przez Konferencję Episkopatu Polski była *Instrukcja Konserwacja i zabezpieczenie zabytków sztuki kościelnej (17 VI 1970)*¹⁶⁰. Skierowana została do proboszczów i rek-

¹⁵⁵ Podaję w kolejności chronologicznej synody diecezjalne: włocławski (1967), poznański (1968), gdański (1973), warszawski (1973), katowicki (1972-1975), krakowski (1972-1979), gnieźnieński (1978-1981), lubelski (1977-1985), tarnowski (1982-1986), częstochowski (1976-1986), koszalińsko – kołobrzegi (1986-1990), lubaczowski (1990), kielecki (1994-1991), płocki (1987-1991), wrocławski (1985-1991), poznański (1992-1993), włocławski (1977-1994), drohiczyński (1994-1997), radomski (1997), łódzki (1996- 999), ełcki (1997-1999); zob. W. G ó r a l s k i, *Ruch synodalny w Polsce po Soborze Watykańskim II*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 8 (1998) s. 239-261; B a r, dz. cyt., s.12.

¹⁵⁶ *Instrukcja Episkopatu Polski o ochronie zabytków i kierunkach rozwoju sztuki kościelnej z 16 IV 1966 r.*, w: *Dokumenty duszpastersko-liturgiczne Episkopatu Polski (1966-1993)*, oprac. Cz. Krakowiak, L. Adamowicz, Lublin 1994, s. 301-306.

¹⁵⁷ Tamże, pkt 4, s. 302; zob. P r u s z y ń s k i, dz. cyt., s. 283.

¹⁵⁸ Tamże.

¹⁵⁹ Tamże.

¹⁶⁰ *Konserwacja i zabezpieczenie zabytków sztuki (17 VI 1970)*, w: *Dokumenty duszpastersko-liturgiczne Episkopatu Polski (1966-1993)*, s. 307-309; zob. B a r, dz. cyt., s. 10.

torów jako opiekunów kościołów i była reakcją na liczne przypadki zniszczeń i kradzieży¹⁶¹. W siedmiu punktach wyliczono sposoby opieki, m. in. poprzez sporządzenie kart wraz z opisami i fotografiami¹⁶². Obiekty wycofane z kultu zalecono umieścić w skarbcu zapewniając im odpowiednie warunki klimatyczne¹⁶³. By obiektu w żaden sposób nie narażać na zniszczenie, należało go oddać w opiekę osobom posiadającym uprawnienia konserwatorskie¹⁶⁴.

Komisja Episkopatu Polski uczyniła obowiązującymi (1 kwietnia 1973 r.) *Normy postępowania w sprawach sztuki kościelnej*¹⁶⁵. Dokument miał zapobiec zastępowaniu w kościołach starego wyposażenia nowym, co uzasadniano potrzebami odnowionej liturgii¹⁶⁶. Dbałość o zachowanie spuścizny kulturowej powierzono rządcom parafii. Mają oni przeprowadzać inwentaryzację wraz ze szczegółowym opisem i fotografiami nie tylko obiektów kultu znajdujących się w kościele, ale i rozproszonych w terenie¹⁶⁷. Ze względu na rozwijający się ruch turystyczny proboszczowie powinni „[...] obiekty ruchome tak umieścić i zabezpieczyć, by uchronić je przed kradzieżami, we wnętrzu kościoła organizować dyskretny nadzór”¹⁶⁸. Zalecano organizowanie kolekcji parafialnych i klasztornych dla przechowywania obiektów wycofanych z bezpośredniego kultu lub oddania ich, jeśli takie istnieje, do Muzeum Diecezjalnego¹⁶⁹. Przestrzegano jednak przed zbyt pochopnym wycofywaniem z kościołów przedmiotów religijnych celem dostosowania wnętrza do nowej liturgii, gdyż „[...] nie można przyjmować jednej reguły dla różnych wnętrz. Każde musi być rozpatrywane i rozwiązywane indywidualnie. Każde wnętrze zabytkowe ma własne i niepowtarzalne cechy charakterystyczne, które powinny być zachowane”¹⁷⁰.

Na Konferencji Episkopatu Polski 18 listopada 1976 r. uchwalono *Statut Muzeum Diecezjalnego*¹⁷¹. Dużą pomocą przy jego formułowaniu okazał się zapewne *Projekt Statutu i Regulamin Muzeum Diecezjalnego* autorstwa ks. prof. Władysława Smolenia, który brał pod uwagę warunki pracy Muzeum Diecezji Tarnowskiej. Stanowił on wzór, który można było wykorzystać na potrzeby innych muzeów, uwzględniając jednak ich specyfikę¹⁷². Oba doku-

¹⁶¹ *Konserwacja i zabezpieczenie zabytków sztuki (17 VI 1970)*, s. 307.

¹⁶² Tamże, s. 308.

¹⁶³ Tamże.

¹⁶⁴ Tamże.

¹⁶⁵ *Normy postępowania w sprawach sztuki kościelnej*, s. 311-330.

¹⁶⁶ Dokument szedł po linii zarządzenia *Litterae circulares* wydanego przez Stolicę Apostolską w 1971 r., zob. *Litterae circulares*, AAS 63 (1971), s. 315-319.

¹⁶⁷ *Normy postępowania w sprawach sztuki kościelne*, par. 6, s. 310.

¹⁶⁸ Tamże, par. 15, s. 313.

¹⁶⁹ Tamże, par. 16, s. 313.

¹⁷⁰ Tamże, par. 13, s. 311.

¹⁷¹ *Statut Muzeum Diecezjalnego uchwalony przez Konferencję Episkopatu*, s. 169-170.

¹⁷² S m o l e ń, *Projekt statutu*, s. 227-236.

menty, zarówno *Projekt*, jak i sam *Statut*, miały być wzorem, ale wykorzystywanym stosownie do potrzeb z uwzględnieniem specyficznego charakteru konkretnych placówek muzealnych. Racją powstania Statutu była chęć niesienia pomocy innym muzeom, a tym samym chęć skonkretyzowania pewnych reguł, dzięki którym muzea mogły figurować jako instytucje prawne. Dowiadujemy się więc, że podstawę prawną istnienia Muzeum Diecezjalnego stanowią: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, *Konstytucja o Świętej Liturgii Soboru Watykańskiego II*, *Okólnik Kongregacji do Spraw Duchowieństwa - W trosce o zachowanie artystycznego i historycznego dziedzictwa Kościoła z dnia 11 kwietnia 1971 r.*, oraz *Normy postępowania w Sprawach Sztuki Kościelnej, uchwalone przez Konferencję Episkopatu Polski dnia 25 stycznia 1973 r.*

Już pierwszy punkt *Statutu* zawiera sugestię, aby każda diecezja – w miarę możliwości – posiadała własne Muzeum Diecezjalne¹⁷³. Należy tam przekazać obiekty wycofane z kultu, zaznaczając jednak, że o ile to możliwe: „dzieła sztuki zasadniczo powinny pozostać w aktualnym kulcie w kościołach i kaplicach”¹⁷⁴.

Nad prawidłowym przebiegiem pracy w Muzeum czuwać miała Rada Muzealna powołana przez ordynariusza diecezji na wniosek dyrektora Muzeum. Do jej zadań należeć powinno:

- a) Ocena ogólnej działalności Muzeum Diecezjalnego.
- b) Składanie wniosków dotyczących usprawnienia jego działalności.
- c) Omawianie metody gromadzenia zbiorów i przedmiotów sztuki.
- d) Rozwijanie działalności oświatowej Muzeum i wydawanie publikacji naukowych.

Komisja do spraw Sztuki Kościelnej w 1980 r. wydała *Wskazania konserwatorskie*¹⁷⁵. Dokument mówi o potrzebie konserwacji i rekonstrukcji obiektów zabytkowych jako „niepisanych dokumentów kultury i wiary ojców”¹⁷⁶. Osobę decydującą o przekazaniu obiektu do konserwacji określa się w dokumencie jako zleceniodawcę¹⁷⁷. Odpowiedzialny on jest za powierzenie prac wyłącznie autentycznemu konserwatorowi zabytków sztuki, a także do zawarcia z nim na piśmie umowy, którą dołączyć powinien do akt dotyczących majątku kościelnego¹⁷⁸. Zleceniodawca powinien zażądać od konserwatora dokumentacji wraz z fotografiami¹⁷⁹. W dalszej części doku-

¹⁷³ *Statut Muzeum Diecezjalnego, uchwalony przez Konferencję Episkopatu*, pkt. 1, s. 169.

¹⁷⁴ Tamże, pkt. 5-8, s. 169-171.

¹⁷⁵ *Wskazania konserwatorskie Komisji do spraw Sztuki Kościelnej*, w: *Dokumenty duszpastersko liturgiczne Episkopatu Polski (1966-1993)*, s. 331-341.

¹⁷⁶ Tamże, pkt. 1, s. 331.

¹⁷⁷ Tamże, pkt 2, s. 332.

¹⁷⁸ Tamże.

¹⁷⁹ Tamże.

mentu podane są zalecenia konserwatorskie dla poszczególnych działów sztuki kościelnej¹⁸⁰.

Komisja Episkopatu Polski wydała w 1987 r. *Instrukcję o ochronie cmentarzy*¹⁸¹. Punktem wyjścia były przepisy Prawa Kanonicznego dotyczące miejsc świętych i cmentarzy¹⁸². Według Instrukcji osobami odpowiadającymi za cmentarze są proboszczowie oraz rządcy parafii, którzy powinni zachęcać do opieki całą parafialną społeczność¹⁸³. Przypominanie przez duchownych o obowiązku dbania o mogiły opuszczone, a także o cmentarze innych wyznań i narodowości jest konieczne, gdyż według *Instrukcji*: „cmentarze są wyrazem i świadectwem kultury regionu, całego narodu i państwa, a także historycznej epoki. Jako takie stanowią dobra kulturalne Kościoła i Narodu”¹⁸⁴. Cmentarze traktować należy „jako kompleksy drzewostanu oraz jako zespoły nagrobków, rzeźb, epitafiów, symboli, napisów nagrobnych itp.”¹⁸⁵. Duszpasterz opiekujący się cmentarzem powinien zatroszczyć się o przeprowadzenie inwentaryzacji rysunkowej i fotograficznej¹⁸⁶. Dokumentacja powinna być wykonana w dwóch egzemplarzach, jeden egzemplarz tego dokumentu należy zachować w archiwum parafialnym, drugi przekazać do archiwum diecezjalnego¹⁸⁷. Obiekty uszkodzone należy zabezpieczyć przed zniszczeniem, następnie zaś poddać restauracji¹⁸⁸. Przemieszczanie obiektów możliwe jest dopiero po uprzednim uzgodnieniu z władzami kościelnymi i świeckimi, podobnie wszelkie inwestycje wprowadzające zmiany w układzie przestrzennym cmentarza mogą być przeprowadzone po zatwierdzeniu planów przez diecezjalną komisję do spraw sztuki sakralnej¹⁸⁹.

W postanowieniach Synodu Archidiecezji Wrocławskiej (1985-1991) zagadnieniu zabezpieczania zabytków poświęcono aż trzy rozdziały¹⁹⁰.

Doceniając rolę sztuki, szczególny nacisk położono na kształcenie przyszłych księży w zakresie historii sztuki i konserwacji¹⁹¹. Kształcenie takie odbywać się powinno nie tylko podczas studiów seminaryjnych, ale także podczas konferencji dekanalnych i na „kursach proboszczowskich”¹⁹². Naczel-

¹⁸⁰ Tamże, pkt 1-12, s. 331-340.

¹⁸¹ *Instrukcja Episkopatu Polski ds. Sztuki Kościelnej o ochronie cmentarzy (1987)*, w: *Dokumenty duszpastersko-liturgiczne Episkopatu Polski*, s. 343-348.

¹⁸² KPK, kan. 1205, 1210, 1240.

¹⁸³ *O ochronie cmentarzy*, pkt. 2b i pkt 3, s. 343-344.

¹⁸⁴ Tamże, pkt 7, s. 346.

¹⁸⁵ Tamże.

¹⁸⁶ Tamże, pkt. 2e, s. 344.

¹⁸⁷ Tamże.

¹⁸⁸ Tamże, pkt. 2 d, s. 344.

¹⁸⁹ Tamże, pkt. 2c, pkt. 3, s. 343-344.

¹⁹⁰ *Synod Diecezji Wrocławskiej*, Wrocław 1995, s. 366-411.

¹⁹¹ Tamże, rdz. 6, s. 367.

¹⁹² Tamże, s. 369.

ną władzę nad sztuką kościelną sprawuje ordynariusz, który decyzje swoje opiera na opinii Komisji do Spraw Sztuki. Do zadań Komisji należy m.in.: opiniowanie projektów przekształceń kościelnych budynków zabytkowych i ich wnętrz, decydowanie w sprawie konserwacji polichromii i przedmiotów kultu religijnego, organizacja opieki nad zabytkami w terenie, a także organizowanie kursów dyskusyjnych w zakresie sztuki dla księży proboszczów¹⁹³.

Organem wykonawczym biskupa ordynariusza w zakresie sztuki kościelnej i ochrony zabytków jest Referat do Spraw Sztuki Sakralnej, na czele którego stoi konserwator diecezjalny będący specjalistą w sprawach konserwacji zabytków¹⁹⁴. Do obowiązków referentów należy udział w pracach Komisji Diecezjalnej do Spraw Sztuki Kościelnej, sprawdzanie stanu zachowania zabytków i ich dokumentacji, nadzór nad pracami konserwatorskimi¹⁹⁵. Jeden z podrozdziałów poświęcono Muzeum Archidiecezjalnemu, przypominając, że „zarząd muzealny służy duchowieństwu parafialnemu [...] pomocą w zakresie katalogowania, ochrony i konserwacji [...] oraz udostępnia pracownię konserwatorską działającą przy Muzeum Archidiecezjalnym”¹⁹⁶.

W 1987 r. zwołano XLII w diecezji płockiej Synod, którego obrady zakończono w 1991 roku¹⁹⁷. Niestety sprawom ochrony dóbr kultury poświęcono tam niewiele miejsca. Z podjętych postanowień wynika, że najważniejszą instancją o której zgodę należy zabiegać przy kapitalnych remontach czy renowacjach jest Wydział Budownictwa i Sztuki Sakralnej Kurii Diecezjalnej¹⁹⁸. Jednak bezpośrednia „troska o wszystko, co stanowi materialne i duchowe dziedzictwo miejsca świętego” spoczywa na kustoszach sanktuarium. On też powinien zadbać, „we wszystkich sanktuariach i kościelnych obiektach, posiadających zabytkowe dzieła sakralne [...] o odpowiednią informację. W tym celu przygotować odpowiednie tablice, afisze, foldery, fotografie, widokówki”¹⁹⁹.

W latach 1991-1999 odbył się II Polski Synod Plenarny. W dokumentach Synodu jeden fragment *Ewangelizacja kultury i środków społecznego przekazu* poświęcony jest ochronie zabytków²⁰⁰. Podkreśla się, że ochrona zabytków polega na inwentaryzacji i ich zabezpieczeniu. Osobami odpowiedzialnymi

¹⁹³ Tamże, s. 367-368.

¹⁹⁴ Tamże, s. 368.

¹⁹⁵ Tamże.

¹⁹⁶ Tamże, s. 365.

¹⁹⁷ *XLII Synod Diecezji Płockiej (1987-1991)*, Płock 1992.

¹⁹⁸ „Wszelkie remonty kapitalne obiektów sakralnych, ważniejsze renowacje wnętrza oraz uzupełnienia wystroju winny być uzgodnione z Wydziałem Budownictwa i Sztuki Kurii Diecezjalnej”, zob. *XLII Synod Diecezji Płockiej*, rdz. 1, pkt 420, s.

¹⁹⁹ *Aneks do statutow, w: XLII Synod Diecezji Płockiej*, pkt 6 i 9, s. 189.

²⁰⁰ *II Polski Synod Plenarny (1991-1999)*, s. 87-106. Tekst przyjęty ale nie zatwierdzony przez Stolicę Apostolską; zob. *Kościół w Polsce wobec problemów kultury*, w: *II Polski Synod Plenarny. Teksty robocze*, Poznań-Warszawa 1991; B a r, dz. cyt., s. 9-11.

za zabytki sztuki kościelnej są proboszczowie parafii i rektorzy kościołów. Formułujący dokument położyli nacisk na odpowiednie wykształcenie kleryków z zakresu historii sztuki ze szczególnym akcentem na konserwację zabytków. Zajęcia należy poszerzyć „o wizyty w pracowniach konserwacji zabytków, aby uświadomić alumnom jak skomplikowane i kosztowne są specjalistyczne zabiegi, które często nie byłyby konieczne gdyby przestrzegano zasady ochrony zabytków”²⁰¹. Opieką objąć należy oprócz samych kościołów ich otoczenie, a także figury przydrożne, drogi krzyżowe, kapliczki, kalwarie, ruiny świątyń, resztki cmentarzy również innych wyznań²⁰². Cenne rzeczy ruchome wycofane z kultu poleca się przechowywać w muzeach diecezjalnych, kolekcjach parafialnych²⁰³. Wskazuje się na konieczność współpracy z osobami świeckimi i zwraca uwagę na poszanowanie ustaw państwowych²⁰⁴.

Poszanowanie przepisów państwowych i współpraca z władzami państwowymi jest obowiązkiem komisji powoływanych przez biskupów a zrazem zobowiązaniem wynikającym z umowy konkordatowej, podpisanej 28 lipca 1993 r. między Rzeczpospolitą Polską i Stolicą Apostolską²⁰⁵.

Istniejąca od początku chrześcijaństwa dbałość Kościoła o zabytki sztuki kościelnej – uwidoczniła w prawodawstwie kościelnym – skłania do refleksji. Świadczy bowiem o rozumieniu znaczenia i wpływu sztuki na kształtowanie kultury na przestrzeni wieków. Jest dowodem poprawnego odczytania przesłanek, jakie ona niesie. Sztuka ma wreszcie wielkie znaczenie dla samego Kościoła, bo naświetla potrzeby ludzi, ich sytuację w historii i świecie współczesnym i podnosi myśli ku Bogu²⁰⁶. Dbłość o sztukę widoczna była w działalności legislacyjnej Kościoła katolickiego na przestrzeni wieków, czy to w postanowieniach soborów – gdzie – jak podczas Soborów Nicejskiego II czy Trydenckiego walczone o rację bytu sztuki religijnej, czy w postanowieniach synodów prowincjalnych, kiedy to starano się dostosować prawo do czasów i panujących sytuacji.

²⁰¹ *Ewangelizacja kultury*, s. 100-101; zob. *Kościół w Polsce wobec problemów kultury*, s. 320.

²⁰² *Ewangelizacja kultury*, s. 101; zob. Bar, *Ochrona dóbr kultury*, s. 11.

²⁰³ *Kościół w Polsce wobec problemów kultury*, s. 321.

²⁰⁴ *Ewangelizacja kultury*, s. 100, 320.

²⁰⁵ Zob. J. Krukowski, *Konkordat polski. Znaczenie i realizacja*, Lublin 1999; Bar, dz. cyt., s. 8.

²⁰⁶ Paweł VI, *Przemówienie do artystów rzymskich*, „AAS” 56 (1964) s. 439-442.

Die rechtlichen Regelungen der römisch-katholischen Kirche über den Denkmalsschutz

(Zusammenfassung)

Der Artikel behandelt die Gesetzgebung der Weltkirche und der Kirche in Polen über den Denkmalsschutz von der Antike bis zur Gegenwart. Präsentiert werden die wichtigsten Dokumente, besonders die nach dem Konzil entstandenen, und die für die behandelte Problematik repräsentativsten Verfügungen der Provinzialsynoden.